

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА

НОВО ЗНАНИЕ

С ново знание към просперитет!

ИЗДАНИЕ НА ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО АГРОБИЗНЕС И РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНИТЕ

ГОДИНА XI, БР. 4, ОКТОМВРИ - ДЕКЕМВРИ 2022

NEW KNOWLEDGE

JOURNAL OF SCIENCE

New knowledge to prosperity!

UNIVERSITY OF AGRIBUSINESS AND RURAL DEVELOPMENT

VOLUME XI, No. 2, OCTOBER - DECEMBER 2022

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите

Списание за наука

НОВО ЗНАНИЕ

ISSN 2367-4598 (Online) ISSN 1314-5703 (Print)

Главен редактор: проф. д-р Марияна Иванова

Корица: Д. Димитров – ДИМ, Цочо Пеев

Адрес на редакцията: Пловдив 4003, бул. Дунав 78; тел. 0882009578; 032/960360

University of agribusiness and rural development – Plovdiv, Bulgaria

NEW KNOWLEDGE

Journal of science

ISSN 2367-4598 (Online) ISSN 1314-5703 (Print)

Chief Editor: Prof. Mariyana Ivanova, Ph.D.

Cover: D. Dimitrov – DIM, Tzocho Peev

Editorials Address: 78, Dunav Blvd., Plovdiv 4003, Bulgaria; tel. +359 882009578; +359 32960360

science@uard.bg www.uard.bg www.science.uard.bg

CONTENTS

СЪДЪРЖАНИЕ

TOPICAL PROBLEMS OF REGULATING THE ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES AND DEVELOPING A SYSTEM OF ANTICRISIS MANAGEMENT IN MARKET CONDITIONS	5
Yevhen Namliiev, Grażyna Kaćicka	5
АКТУАЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЕКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ И РАЗВИТИЯ СИСТЕМА АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНКА.....	6
Евгений Намлиев, Гражина Кацicka	6
THE NON-FINANCIAL PERFORMANCE OF BULGARIAN COMPANIES 2016-2020	13
Radostina Bakardjieva.....	13
НЕФИНАНСОВОТО ПРЕДСТАВЯНЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ 2016-2020.....	13
Радостина Бакърджиева	13
EUROPEAN CORPORATE SUSTAINABILITY REPORTING DIRECTIVE - KEY HIGHLIGHTS	21
Radostina Bakardjieva.....	21
ЕВРОПЕЙСКА ДИРЕКТИВА ЗА ОТЧИТАНЕТО НА ПРЕДПРИЯТИЯТА ВЪВ ВРЪЗКА С УСТОЙЧИВОСТТА - ОСНОВНИ АКЦЕНТИ.....	21
Радостина Бакърджиева	21
TRENDS IN THE GRAIN MARKET IN BULGARIA	27
Bercaj Ismailov, Natalia Stoyanova	27
ТРЕНДОВЕ НА ЗЪРНЕНИЯ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ	27
Беркай Исмаилов, Наталия Стоянова	27
REENGINEERING AS A MEANS OF IMPROVING MANAGEMENT IN FOOD INDUSTRY ENTERPRISES	34
Magdalena Bakardzhieva	34
РЕИНЖЕНЕРИНГЪТ КАТО СРЕДСТВО ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА УПРАВЛЕНИЕТО В ПРЕДПРИЯТИЯТА ОТ ХРАНИТЕЛНО-ВКУСОВАТА ПРОМИШЛЕНОСТ	34
Магдалена Бакърджиева	34

MAIN HIGHLIGHTS AND FEATURES OF THE REENGINEERED PROCESSES	38
Magdalena Bakardzhieva	38
ОСНОВНИ АКЦЕНТИ И ОСОБЕНОСТИ НА ПРОЦЕСИТЕ, ПРЕМИНАЛИ РЕИНЖЕНЕРИНГ	38
Магдалена Бакърджиева	38
REGIONAL DEVELOPMENT IN PANDEMIC CONDITIONS: OBJECTIVES AND CHALLENGES	42
Stefan Stefanov.....	42
РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ В УСЛОВИЯ НА ПАНДЕМИЯ: ЦЕЛИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА.....	42
Стефан Стефанов.....	42
STATUS AND CHANGES IN THE MICROENVIRONMENT AND DEVELOPMENT OF THE HOTEL BUSINESS BEFORE AND AFTER THE EMERGENCE OF THE COVID-19 PANDEMIC	51
Stefan Stefanov.....	51
СЪСТОЯНИЕ И ПРОМЕНИ В МИКРОСРЕДАТА И РАЗВИТИЕТО НА ХОТЕЛИЕРСКИЯ БИЗНЕС ПРЕДИ И СЛЕД ПОЯВАТА НА ПАНДЕМИЯТА COVID-19	52
Стефан Стефанов.....	52
APPROACHES TO HARMONIZATION OF LEGISLATION IN THE FUNCTIONING OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE FIELD OF WINE PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF NORTHERN MACEDONIA	61
Nikola Bujukliev	61
ПОДХОДИ ПРИ ХАРМОНИЗИРАНЕ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО ПРИ ФУНКЦИОНИРАНЕТО НА МАЛКИТЕ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ОБЛАСТТА НА ВИНОПРОИЗВОСТВОТО В Р. СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ.....	62
Никола Буюклиев	62

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

TOPICAL PROBLEMS OF REGULATING THE ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES AND DEVELOPING A SYSTEM OF ANTICRISIS MANAGEMENT IN MARKET CONDITIONS

Yevhen Namliiev, Grażyna Kaćicka

Abstract: Modern approaches and methods for assessing the financial and economic activities of enterprises in a market economy include the main factors of monitoring and analyzing the life of a business entity and the possibilities for its development. An important role in this should be given to the study of the behavior of the enterprise as a result of possible types of threats to its economic security, the risk of which increases during crisis periods of economic development. A properly built anti-crisis management system can act as a counteraction to these processes. In this regard, the purpose of this work is to substantiate the need to form a system of anti-crisis management of the business sector in the market economy.

Keywords: enterprise, business sector, crisis management, market economy, economic security, regulation, development, state.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ И РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНКА

Евгений Намлиев, Гражина Кацицка

Резюме: Современные подходы и методы оценки эффективности финансово-хозяйственной деятельности предприятий в условиях рыночной экономики включают основные факторы мониторинга и анализа жизнедеятельности субъекта предпринимательства и возможностей его развития. Важную роль при этом должно отводиться исследованию поведения предприятия в результате возможных видов угроз его экономической безопасности, риск которых усиливается в кризисные периоды развития экономики. Противодействием указанным процессам может выступать правильно выстроенная система антикризисного управления.

В связи с этим целью настоящей работы является обоснование необходимости формирования системы антикризисного управления предпринимательским сектором в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: предприятие, предпринимательский сектор, антикризисное управление, рыночная экономика, экономическая безопасность, регулирование, развитие, государство.

ВВЕДЕНИЕ

Предпринимательский сектор, как составляющая структуры национального хозяйства, является основным элементом, который обеспечивает функционирование рыночной экономики и ее устойчивое развитие. Стоит отметить, что предпринимательство можно определить как законную, новаторскую, связанную с риском деятельность по производству и реализации продукции, выполнению работ, предоставлению услуг, которая направлена на систематическое получение прибыли и удовлетворение общественных потребностей [1; с. 4]. Именно наличие существующих и потенциальных рисков в хозяйственной деятельности предприятий обуславливает необходимость формирования адекватных методов и приемов реагирования в кризисные периоды функционирования рыночной экономики, которые выступают основополагающими создания эффективной системы антикризисного управления, обеспечивающей экономическую безопасность данных субъектов в процессе обеспечения воспроизводства и удовлетворения общественных потребностей.

Поэтому, важным условием обеспечения достижения поставленной цели является четкое понимание принципов формирования эффективного механизма регулирования хозяйственной деятельности предприятий и действия его системных элементов (планирования и прогнозирования) в сочетании с адекватной стратегией экономической безопасности в кризисные периоды развития экономики, направленных на нивелирование возможных последствий активной фазы кризиса и его урегулирования, а также предотвращения кризисных ситуаций в будущем с помощью моделирования аналогичных процессов.

РЕЗУЛЬТАТЫ

На уровне государства, то есть на макроуровне, следует выделить *ряд следующих проблем* регулирования экономической деятельности предприятий и развития системы антикризисного управления, которые требуют принятия решений для активного противодействия в условиях кризисного состояния экономики и обеспечения эффективности принятых мер по урегулированию кризисных ситуаций.

1. Отсутствие универсальной модели антикризисного управления, способствующей созданию устойчивых предприятий к деструктивным экономическим процессам, вызванных нестабильностью функционирования бизнес-пространства и наличием предпринимательского риска в условиях современной экосистемы.

2. Сложность обеспечения тотального мониторинга деятельности предприятий, анализа результатов ее эффективности и способности оперативного реагирования на динамические изменения бизнес-пространства в условиях кризисной экономики.

3. Наличие критических проявлений в функционировании капитала предпринимательского сектора в условиях кризисных явлений, что приводит к возникновению диспропорций в процессе его использования, таким образом нарушая закон сохранения капитала.

Факторы, обуславливающие наличие обозначенных проблем регулирования экономической деятельности предприятий и развития системы антикризисного управления, рассмотрены ниже (Рис. 1).

Каждая из вышеуказанных проблем включает в себя ряд причинно-следственных связей, которые обуславливают поведение и деловую активность предприятий в условиях кризиса и, в особенности, в посткризисные периоды. На основании выделенных проблем, на наш взгляд, важной задачей в современных условиях функционирования национальных экономик является интернационализация научно-исследовательской деятельности профильных институтов по изучению социально-экономических процессов в предпринимательском секторе и их влияния на поведение и деловую активность предприятий в условиях кризиса и в посткризисные периоды. Именно интернационализация по изучению вышеупомянутых процессов предоставит возможность установить причинно-следственные связи, на основании которых возникают проблемы регулирования экономической деятельности предприятий и развития системы антикризисного управления, и систематизировать их в целостную концептуальную модель антикризисного управления и принятия управленческих решений для определения ориентиров и фактических границ эффективного применения приемов и методов стабилизации функционирования субъектов предпринимательского сектора в кризисные периоды развития экономики.

Таким образом, актуальным вопросом становится изучение причин возникновения кризисных ситуаций на разных уровнях функционирования экономик, теоретическое обоснование формирования системы антикризисного управления и механизмов регулирования экономической деятельности предприятий.

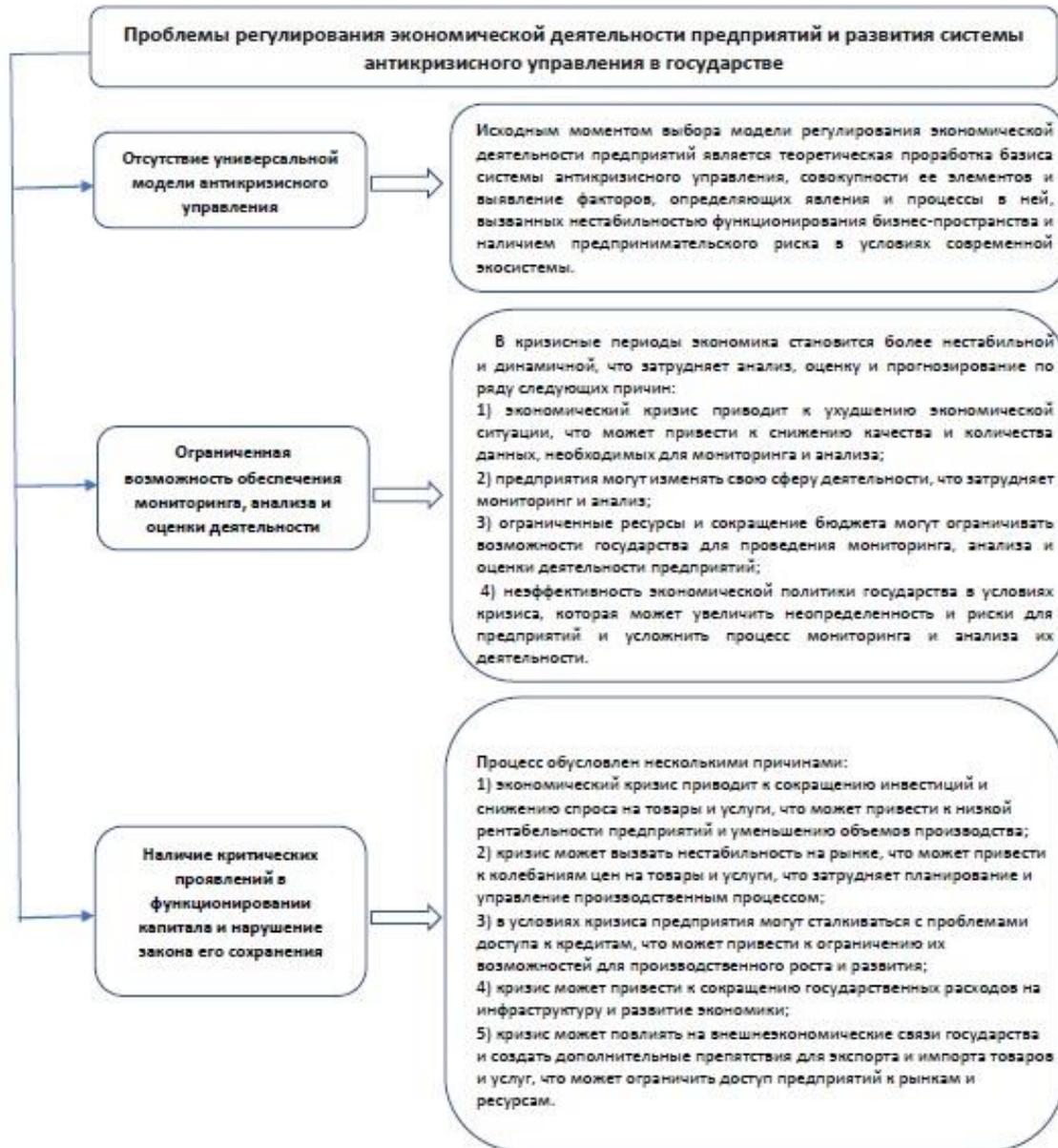

Рис. 1. Факторы, влияющие на формирование проблем регулирования экономической деятельности предприятий и развития системы антикризисного управления в государстве

Так, коллектив украинских авторов при рассмотрении антикризисного управления как сферы бизнес-администрирования отмечает **основные причины** формирования кризисных ситуаций в предпринимательском секторе в условиях рыночной экономики, давая их классификацию по ряду факторов, основными из которых являются следующие:

- *внешние*: общеэкономические факторы развития государства (изменчивость законодательства, которое регулирует деятельность субъектов предпринимательства; нестабильность налоговой системы; увеличение уровня инфляции и безработицы с одновременным снижением реальных доходов населения страны), рыночные факторы (снижение емкости внутреннего и активности фондового рынков; нестабильность валютного рынка; увеличение цен на энергоресурсы, сырье и комплектующие и т.п.), другие внешние факторы, связанные с спецификой деятельности предприятия и сферой ведения бизнеса;

- *внутренние*: факторы, связанные с неэффективным маркетингом (ошибочный прогноз платежеспособного спроса и объема реализации продукции (товаров, услуг); установление неконкурентоспособных цен; низкий уровень валового дохода, обусловленный нерациональным ассортиментом продукции; высокие затраты на рекламные кампании при низком уровне окупаемости затрат производства), факторы, связанные с низким производственным потенциалом (низкий уровень модернизации и внедрения продуктивных технологий производства; нерациональная структура затрат производства; неэффективное управление качеством выпускаемой продукции и др.), факторы, связанные с неэффективным управлением человеческими ресурсами (организационная структура, которая не отвечает конкурентной среде; не надлежащим образом организованная система планирования и контроля производственных задач, поставленных перед персоналом; несоответствие квалификации персонала и отсутствие системы ее повышения), факторы, связанные с неэффективным финансовым менеджментом (нерационально организованная структура капитала; экономически необоснованные инвестиционные решения и привлечение внешних средств финансирования; отсутствие надлежащего финансового мониторинга) [2; с. 14].

Рассмотрение как внешних, так и внутренних факторов, которые оказывают влияние на экономическую деятельность предприятий, обеспечивает возможность формирования системы «предварительного оповещения» возникновения кризисной ситуации, прогнозирования ее развития и планирования выхода из нее.

По словам польских коллег, характер кризисных ситуаций и множества субъектов, участвующих в обеспечении безопасности граждан и функционировании государственных структур, обуславливает необходимость их организации, координации их деятельности, а также взаимодействия (сотрудничества). Антикризисное управление предотвращает кризисные ситуации и обеспечивает национальную безопасность. Оно создает условия, позволяющие максимально контролировать распространение угрозы наступления кризиса и его возможных последствий [3].

Например, в законодательстве Польши антикризисное управление определено как деятельность органов государственного управления, являющаяся элементом управления национальной безопасности, заключающаяся в предотвращении кризисных ситуаций, подготовке к взятию их под контроль посредством плановых действий, реагировании в случае возникновения кризисных ситуаций, устранении их последствий и восстановлении ресурсов и инфраструктуры [4]. Так как экономика является неотъемлемой частью национальной безопасности, указанные действия имеют прямое отношение к её стабилизации и посткризисному развитию.

Другие авторы рассматривают антикризисное управление в аспекте обеспечения локальной безопасности, в том числе и экономической, где оно осуществляется на территориальном уровне и касается жизни местного общества и развития региональной экономики. Так, локальность следует понимать, как социальный порядок, основанный на естественных отношениях между субъектами личностного характера. Локальная безопасность в этом смысле в социальном пространстве характеризуется общей территорией как основой социальной жизни и функционирования экономики [5, с. 47-48]. То есть, антикризисное управление должно осуществляться на территориальном уровне, который в свою очередь является основой социально-экономической жизни. Важность локальности заключается в естественных отношениях между субъектами и общедоступных элементах окружающей среды. Исходя из этого, можно сделать вывод, что эффективное антикризисное управление должно учитывать особенности местной территории, ее социального и природного окружения, а также обеспечивать экономическую безопасность данного региона. Локальность безопасности подразумевает, что она должна быть ориентирована на конкретную территорию и соответствующую социальную группу людей, в результате чего должна быть сформирована соответствующая социально-экономическая

политика на уровне регионов, целью которой является обеспечение экономической безопасности на основе правильно ориентированной системы антикризисного управления национальным хозяйством.

Касательно процедур антикризисного управления, которое является деятельностью органов государственного и местного управления, отмечается необходимость создания его концепции, направленной на предотвращение кризисных ситуаций, контроль за ними и восстановление инфраструктуры экономики, деятельности субъектов предпринимательства. Кризис считается результатом разрастания проблем и возникновения новых, что приводит к дестабилизации и эффекту домино. Решения, принимаемые в период кризиса, обычно принимаются в цейтноте, и часто бывают неожиданными и трудно предсказуемыми. Антикризисное управление осуществляется при участии организаций, учреждений и общества, и требует постоянной адаптации к меняющейся ситуации для обеспечения наиболее эффективного реагирования [5, с. 51].

Всё вышеперечисленное, *по нашему мнению*, составляет единую **систему антикризисного управления**, которая на макро- и микроуровне в условиях современной экосистемы способна путем контролинга (мониторинга, оценки, анализа, планирования, контроля и прогнозирования) функционирования бизнес-пространства реализовать эффективный механизм раннего предупреждения об угрозе приближения кризисных явлений, нивелирования возможных последствий активной фазы кризиса и его урегулирования, а также предотвращения кризисных ситуаций в будущем с помощью моделирования аналогичных процессов для обеспечения способности оперативного реагирования на динамические изменения деловой активности предпринимательского сектора и поведения его субъектов в условиях кризисной экономики с целью защиты их экономической безопасности и развития общественного воспроизводства национального хозяйства.

ВЫВОДЫ

Рассмотрев проблемы регулирования экономической деятельности предприятий, причины формирования кризисных ситуаций в предпринимательском секторе в условиях рыночной экономики, можем определить **основные инструменты реализации эффективного механизма для развития адекватной системы антикризисного управления:**

- на макроуровне:

1) *государственная поддержка бизнеса*, которая может выражаться в форме финансовых субсидий, налоговых льгот, льготных кредитов и т.д. (помогает предприятиям сохранить свою конкурентоспособность и продолжать свою деятельность в периоды экономического кризиса), а также упрощение административных разрешающих процедур при ведении предпринимательства (его регистрации, лицензировании и т.п.) как минимум на период вхождения экономики в кризис и выхода из него;

2) *регулирование финансовой деятельности бизнес-сектора* посредством усиления контроля за платежеспособностью и финансовой устойчивостью его субъектов, а также защиты прав инвесторов;

3) *создание благоприятной для бизнеса правовой среды* (необходимо улучшать качество и эффективность правовой системы, а также обеспечивать стабильность политической ситуации, бороться с коррупцией и организованной экономической преступностью);

4) *регулирование рынка труда* (позволяет снизить уровень безработицы и сохранить рабочие места в периоды экономического спада, предпринимать меры для улучшения квалификации и повышения уровня профессиональной подготовки работников, обеспечивая оперативное реагирование на сигналы рынка труда в дефиците трудовых

ресурсов с необходимой квалификацией для целевых сегментов бизнеса, в которых кризисный и посткризисный периоды не затронули их экономическую деятельность);

5) *внешнеэкономическая политика* (использование торговых и экономических отношений с другими странами для поддержания экономической стабильности и развития как в целом предпринимательского сектора, так и деятельности специфических и социально значимых для национальной экономики его представителей - в период кризиса государство может использовать международные связи для получения финансовой помощи или расширения экспортных возможностей для ряда сфер национальных бизнес структур);

б) *антикризисная инновационная политика*, включающая комплекс мер, направленных на стимулирование и развитие инновационной деятельности в предпринимательском секторе: поддержка инноваций (финансовая помощь от государства или привлечение инвесторов, организация конкурсов и грантов для инновационных проектов); развитие научно-технической базы (поддержка научных исследований и разработок, создание научных центров и лабораторий); развитие инфраструктуры для инноваций (создание технопарков, бизнес-инкубаторов и других организаций, которые помогают инновационным компаниям и стартапам начать свой бизнес); содействие коммерциализации и продвижению инновационных продуктов и услуг (маркетинговые и рекламные мероприятия, организация выставок и конференций, привлечение партнеров и клиентов); регулирование инновационной деятельности (принятие законов и нормативных актов, которые регулируют инновационную деятельность и т.п.);

7) *интернационализация научно-исследовательской деятельности* профильных институтов по изучению социально-экономических процессов в предпринимательском секторе и их влияния на поведение и деловую активность предприятий в условиях кризиса и в посткризисные периоды: сотрудничество с зарубежными исследовательскими центрами и университетами в области изучения социально-экономических процессов и поведения предприятий в условиях кризиса и посткризисных периодов (например, обмен опытом, проведение совместных исследований и публикаций); развитие международных проектов и программ, направленных на изучение объекта исследования (например, гранты, конкурсы и стипендии для международных исследователей);

- на микроуровне:

1) *разработка маркетинговой антикризисной политики* (анализ внешних и внутренних факторов, которые оказывают влияние на экономическую деятельность предприятий; определение целей и задач, которые должна решать маркетинговая антикризисная политика (например, увеличение доли рынка, увеличение продаж, снижение затрат на маркетинг и т.д.); разработка стратегии продвижения продукта или услуги (выбираются целевые аудитории, определяется стоимость продукта, определяются каналы распространения продукта и другие маркетинговые инструменты); разработка плана действий, где определяются конкретные маркетинговые мероприятия по продвижения продукта или услуги, которые позволят реализовать выбранную стратегию; реализация маркетинговой антикризисной политики и контроль за результатами (проводятся маркетинговые мероприятия, выстраивается коммуникация с клиентами и партнерами, анализируются результаты и корректируются стратегия и планы в случае необходимости);

2) *диагностика финансового состояния и оценка потенциальных возможностей*: анализ рисков и проблем (проводится оценка текущего финансового состояния предприятия, выявление рисков и проблем, которые могут возникнуть в условиях кризиса); разработка стратегии антикризисного управления (разрабатывается стратегия антикризисного управления, которая включает в себя меры по сокращению затрат, улучшению качества продукции, укреплению позиций на рынке и т.д.); реализация мер по антикризисному управлению; мониторинг и корректировка;

3) *коррекция системы управления предприятием в условиях кризиса*: определение приоритетных направлений коррекции системы управления (например, улучшение

планирования производства, оптимизация снабжения, сокращение затрат и т.д.); разработка и внедрение мер по коррекции системы управления (разрабатываются конкретные мероприятия по оптимизации бизнес-процессов, повышению эффективности управления, снижению издержек - изменение организационной структуры предприятия, модернизация оборудования, внедрение новых технологий управления и т.д.); оценка эффективности коррекции системы управления; мониторинг и адаптация (осуществляется мониторинг текущей ситуации на предприятии и адаптация стратегии управления в соответствии с изменениями условий экономического кризиса и требованиями рынка);

4) *антикризисный реинжиниринг*: анализ текущих бизнес-процессов (оценка эффективности, определение проблемных зон, выявление неэффективных и избыточных действий); разработка новых бизнес-процессов (определение оптимальных процессов для достижения поставленных целей, установление новых стандартов, проведение моделирования и тестирования новых процессов); определение и внедрение новых технологий (использование новых технологий и инструментов для оптимизации бизнес-процессов, автоматизации рутинных операций, снижения издержек); реорганизация предприятия (изменение структуры предприятия, сокращение издержек, перераспределение ролей и ответственности, установление новых процессов управления и контроля); изменение организационной культуры предприятия (создание новой корпоративной культуры, ориентированной на достижение высоких результатов, сокращение бюрократии, развитие инновационной среды); мониторинг и анализ результатов (контроль и оценка эффективности новых процессов, корректировка при необходимости, анализ финансовых показателей и оценка результатов деятельности предприятия).

Таким образом, эффективный механизм и адекватная система антикризисного управления включает в себя ряд мероприятий, направленных на оптимизацию бизнес-процессов, укрепление финансовой устойчивости и адаптацию к условиям экономического кризиса.

Комбинирование и правильное использование этих инструментов позволяет обеспечить стабильность и успешное развитие предприятий как субъектов предпринимательского сектора национальной экономики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Намлієв Є.В. Формування і розвиток економічних відносин в сільському господарстві: автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.07.02 / Намлієв Євген Володимирович; Дніпр. держ. аграрний ун-т. - Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.

2. Мазнев Г.Є., Заїка С.О., Грідін О.В. Антикризове управління як сфера бізнес-адміністрування // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2016. – Вип. 10 (част. 2). – С. 13-16

3. D. Majchrzak, Zarządzanie kryzysowe jako zorganizowane działania odpowiedzialnych organów i podmiotów, Warszawa 2014, s. 1.

4. Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz. U. z 2007, Nr 89, poz. 590, z późn. zm., art. 2, ust. 1.

5. Grażyna Kącicka, Renata Radochońska-Jarosz. Zarządzanie kryzysowe na szczeblu terytorialnym na przykładzie powiatu jarosławskiego // Karpacki Przegląd Naukowy. - Nr4(32). - 2019, Krosno - 2019. S. 45-52.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

THE NON-FINANCIAL PERFORMANCE OF BULGARIAN COMPANIES 2016-2020

Radostina Bakardjieva

Economic Research Institute, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria

Abstract: The purpose of the publication is to monitor and analyze the non-financial performance of Bulgarian enterprises from the Mining Industry - Sector B. For this purpose, a statistical database provided by NSI has been systematized in order to analyze the social parameters of the mining enterprises in Bulgaria in different dimensions. Social indicators, as the core of non-financial reporting, are in full compliance with Eurostat's statistical metrics. The presented scientific results and summaries can serve as an effective tool for assessing the risk and sustainability of enterprises from the mining industry in Bulgaria. Based on the obtained results, conclusions and recommendations to business and state institutions are formulated.

Keywords: enterprises, non-financial performance, social dimensions.

НЕФИНАНСОВОТО ПРЕДСТАВЯНЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ 2016-2020

Радостина Бакърджиева

Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките - София

Резюме: Целта на публикацията е да направи наблюдение и анализ на нефинансовото представяне на българските предприятия от Добивната промишленост - Сектор В. За целта е систематизирана статистическа база данни, предоставена от НСИ, с цел да се анализират социалните параметри на добивните предприятия в България в различни измерения. Социалните индикатори, като ядро на нефинансовата отчетност, са в пълно съответствие със статистическата метрика на Евростат. Представените научни резултати и обобщения могат да служат като ефективен инструмент за оценка на риска и устойчивостта на предприятията от добивната индустрия в България. Въз основа на получените резултати са формулирани изводи и препоръки към бизнеса и държавните институции.

Ключови думи: предприятия, нефинансово представяне, социални измерения.

СОЦИАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА НЕФИНАНСОВОТО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ДОБИВНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ В БЪЛГАРИЯ

Нефинансовото представяне на предприятията в теоретико-методологичен аспект е фокус в актуалните публикации на всички международни институции- Европейска комисия, Световна банка, ООН. Чрез него се утвърждават ефективни лостове за отчитане на корпоративната устойчивост със социални измерения в контекста на постигането на Целите на устойчиво развитие (CSR Europe, UNCTAD, European Commission, База данни от НСИ).

Наблюдението и оценката на нефинансовите измерения на представянето на предприятията от добивния сектор (сектор В) в България има голямо теоретико-методологично и приложно значение. Получените резултати предполагат не само вземането на адекватни управленски решения от държавните институции, но и ориентират бизнеса с цел динамична реакция съобразно новите икономически предизвикателства и рискове. Не по-малка е значимостта на предложенния анализ за инвеститорите, бизнес-асоциациите, неправителствения и академичния сектор.

Научната ценност на предложеното наблюдение произтича от спецификата на използваната методология и от това, че подобен анализ с обхват всички промишлени предприятия от сектор В – добивна промишленост, не е представен в икономическата литература през последните години.

Приложената методология използва официалната статистическа информация от НСИ, при което са систематизирани данните на структурната бизнес статистика и демография на предприятията.

Целта на публикацията е да се систематизират нефинансовите параметри българските предприятия от сектор В за период от 5 години и да се очертае прогнозна рамка за бъдещите тенденции в краткосрочен и дългосрочен хоризонт.

Обект на изследване са нефинансовите предприятия в България като активни пазарни субекти, класифицирани в сектор В (добивна индустрия) по КИД 2008.

Предмет на изследване са размерната структура, демографията и социалните детерминанти на българските предприятия от добивната индустрия по утвърдени от НСИ и Евростат показатели, които разкриват ключовите нефинансови параметри на представяне на българските добивни предприятия.

Обработената статистическа информация обхваща петгодишен период от време 2016-2020 г.

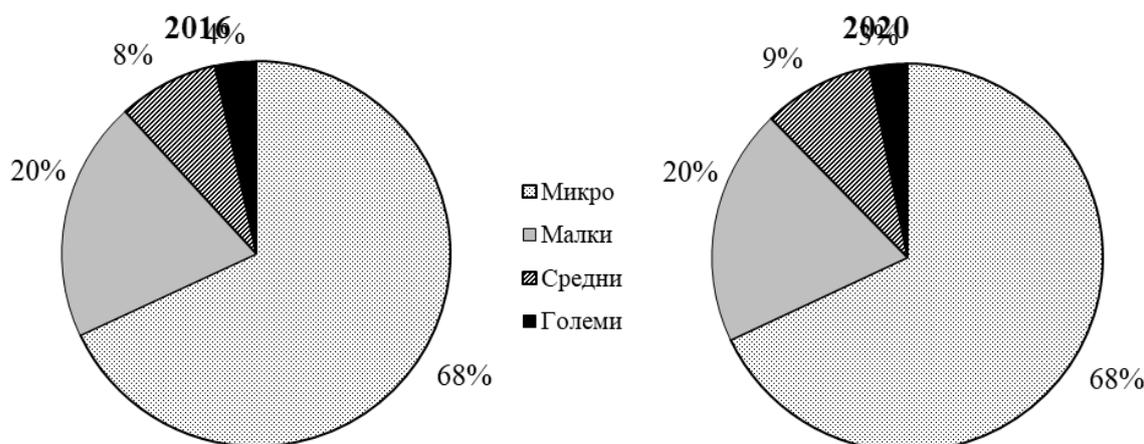
Методологията предполага систематизиране на статистическа информация, подадена на НСИ с обхват сектор В по четири основни групи предприятия- микро- (М1П, малки- (М2П), средни (СП) и големи (ГП), получена въз основа на годишните отчети за дейността на нефинансовите предприятия. Групите предприятия в зависимост от големината им са систематизирани в утвърдена европейска йерархия: микро предприятия /М1П/- до 9 заети, малки /М2П/ - 10-49 заети, средни /СП/- 50-249 заети и големи предприятия /ГП/- над 250 заети.

Прилагането на такава методология дава възможност за обективна оценка на социалните измерения както по секторен признак, така и в зависимост от размерната структура на предприятията.

Използваната статистическа извадка е национално представителна, което предполага национална значимост на получените и представени резултати.

Структурата на предприятията в сектор В през 2020 според размерните характеристики се припокрива със структурата на добивния сектор през 2016 г. с минимални отклонения през петгодишния период. Относителният дял на М1П и М2П в добивната индустрия се запазва, респективно 68% и 20%. Относителният дял на ГП в

добивните предприятия е спаднал с 1 процентен пункт от 4% на 3%, а на средните предприятия се е повишил от 8% на 9%.

Фиг. 1. Структура на предприятията в сектор В според големината им, 2016 и 2020 г.
Собствени изчисления по данни на НСИ

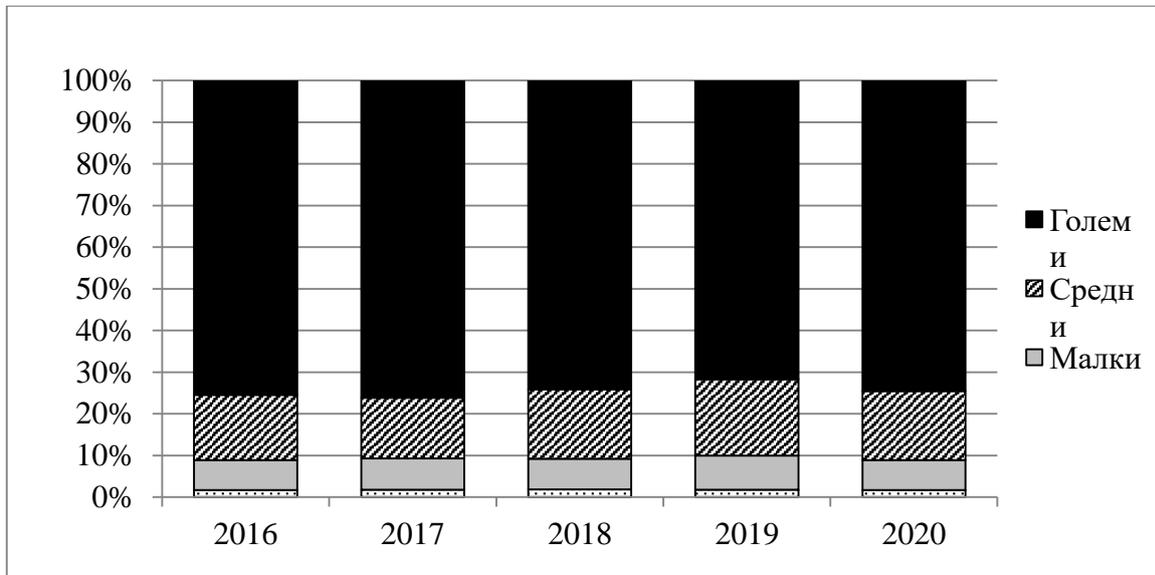
Един от ключовите нефинансови секторни показатели е броят на наетите лица по трудово правоотношение в зависимост от размера на предприятията.

Анализът на статистическите данни относно структура на наетите лица по трудово правоотношение в сектор В според големината на предприятието в периода 2016-2020 г. показва преобладаващия относителен дял на наетите лица в големите добивни предприятия (75%) като препотвърждава сходното съотношение в съвкупния индустриален сектор, в който преобладава относителния дял на наетите лица в големите предприятия. Специфичното е, че в сектор В относителният дял на наетите в големите предприятия (75%) е почти двойно по-голям в сравнение с този на наетите във всички останалите сектори, където възлиза на 41%.

Относителният дял на наетите лица в средните предприятия (СП) в сектор В в през 2020 г. с измерение 16% е без съществени отклонения за периода в сравнение с 2016 г. и е двойно по-малък от относителния дял на наетите във всички промишлени предприятия съвкупно, където възлиза на 31%.

Наетите лица в малките предприятия (М2П) в сектор В имат относителен дял 7% през 2020 както и през 2016 г. спрямо 20% общо относителен дял на наетите лица в средните предприятия спрямо всички промишлени предприятия. По този показател сектор В е почти трикратно по-малък по относителен дял на броя на наетите спрямо национално представителните данни.

Не повече от 2% е относителният дял на наетите лица по трудово правоотношение в микропредприятията (М1П) на сектор В и не се отчитат значими отклонения през 2020 в сравнение с 2016 г. Измереният относителен дял е четирикратно по-малък от относителния дял на наетите във всички микропредприятия в промишления сектор, който възлиза на 8%.

Фиг. 2. Структура на наетите лица по трудово правоотношение в сектор В според големината на предприятието, 2016 - 2020 г.
Собствени изчисления по данни на НСИ

Най-важният нефинансов показател е средната годишна брутна работна заплата. Статистическата база данни разкрива, че средната годишна брутна работна заплата във всички промишлени сектора в България нараства в периода 2016-2020.

В сектор В средната годишна брутна работна заплата нараства с 38% от 16 681 лв. през 2016 г. на 23 085 лв. през 2020 г.

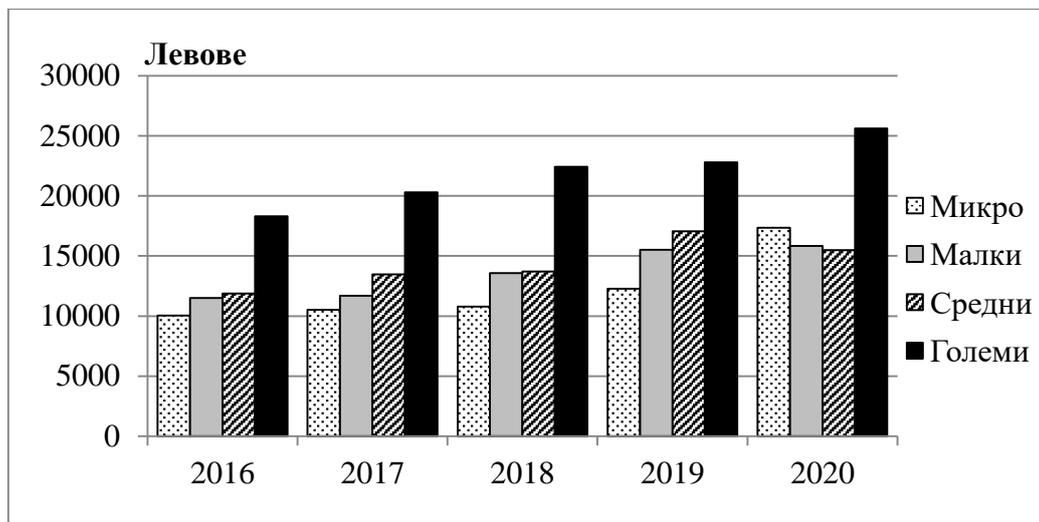
Йерархията на секторите по темп на нарастване на средната годишна брутна работна заплата е следната. Най-висок е темпът на нарастване на средната годишна брутна работна заплата в сектор С- 44%, следван от сектори В и Е- респективно 38% и 37% и накрая сектор D- 30%.

По абсолютни размери през 2020 г. средната годишна брутна работната заплата е най-висока в сектор D- 26 118 лв., а най-ниска в сектор Е- 13 918 лв. В наблюдавания сектор В средната годишна брутна работната заплата е 23 085 лв., а в сектор С- 14 440 лв.

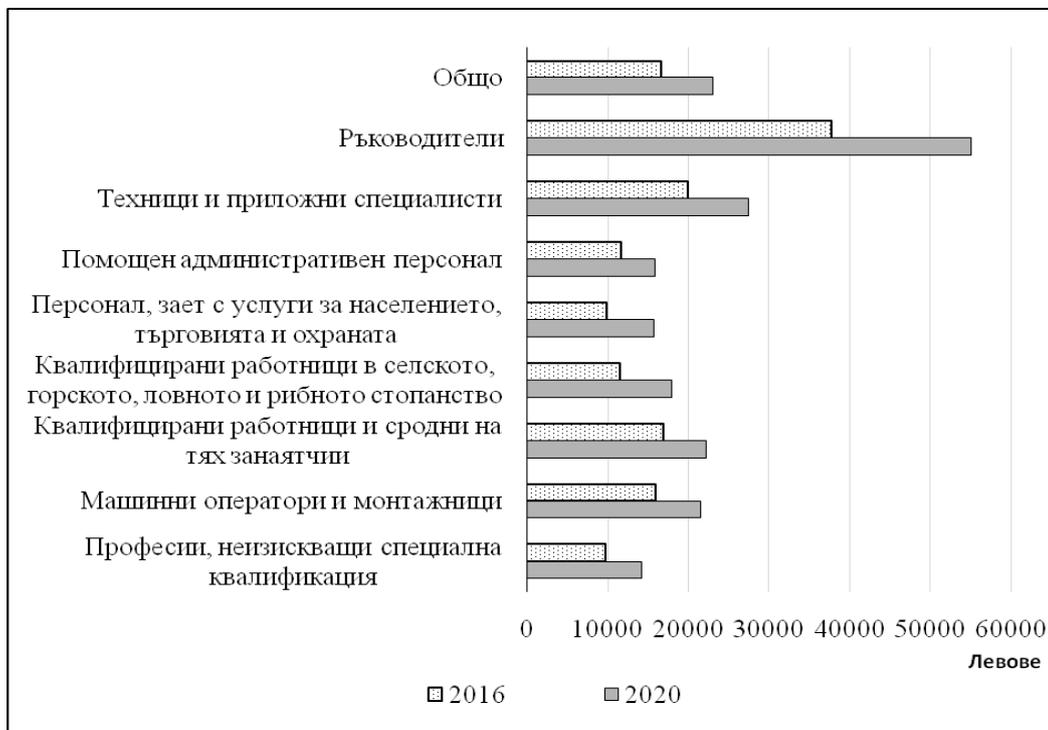
Изключително важен социален показател в диапазона на социалната таксономия, разкриващ социалните аспекти на фирмената устойчивост, е средната брутна работна заплата не само в зависимост от сектора, но и според големината на предприятията.

И през петте наблюдавани години размерът на средната брутна работна заплата в сектор В е най- висок в групата на големите предприятия и достига 25 605 лв. през 2020, което означава нарастване с 40% спрямо 2016 г., когато е възлизал на 18 318 лв.

В групата на средните предприятия нарастването на средната брутна работна заплата е от 11 862 лв. през 2016 до 15498 лв. през 2020 с 31%. Нарастването на средната брутна работна заплата в малките предприятия е с 38 % от 11501 лв. на 15 847 лв. Най-голям процент на нарастване на средната брутна работна заплата се наблюдава в микро предприятията 73%- от 10 042 лв. на 17 356 лв.

Фиг. 3. Средна брутна работна заплата в сектор В според големината на предприятието, 2016 -2020 година

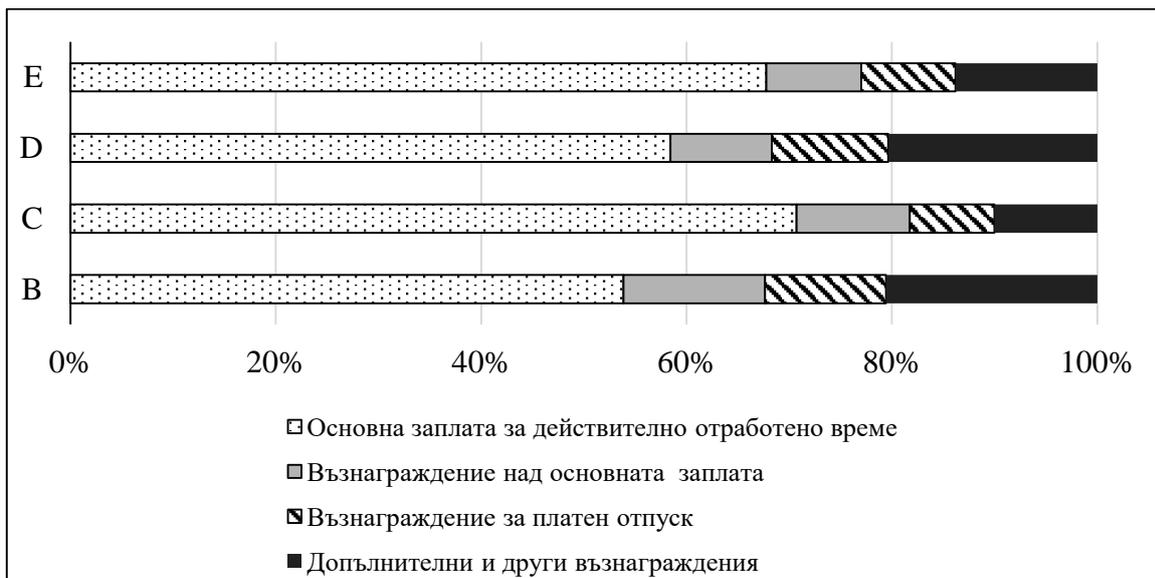

Фиг. 4. Средна годишна брутна работна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение по класове и професии в сектор В, 2016-2020

Средна годишна брутна работна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение по класове и професии в сектор В е в доста широк диапазон. Средна годишна брутна работна заплата на мениджърите достига до 55 000 лв. годишно през 2020 г. На второ място са техниците и приложните специалисти с размер на средна годишна брутна работна заплата 28 000 лв. С най-ниско заплащане са работниците без квалификация - около 15 000 лв. през 2020 г.

Секторното наблюдение на структурата на работната заплата по данни на НСИ за 2020 г. със заложен променлив основната работна заплата, възнаграждението над основната работна заплата, възнаграждението за платен отпуск и другите допълнителни

възнаграждения разкрива важни съотношения и тенденции, от които са заинтересовани както работниците и служителите, така и работодатели и инвеститори. Във всички сектори без изключение основната работна заплата за действително отработено време заема най-голям дял в съвкупната структура на работната заплата през 2020 г. аналогично на 2016 г. Най-висок е нейният относителен дял в сектор С – 70% и в сектор Е – 67%. В сектор D относителният дял на основната работна заплата е 58%, а в сектор В- 55%. Относителният дял на възнаграждението над основната заплата е най- висок в сектор В- 14%, а най-нисък в сектор Е- 8%. В сектори С и D относителният дял на възнагражденията /бонуси/ над основната заплата възлиза на 12%, респективно 9%. Относителният дял на възнагражденията за платен отпуск в сектори В, С, Е има сходни равнища- 9% от средствата за работна заплата. Единствено в сектор D този относителен дял е по-висок с около 3% и възлиза на 12 %.

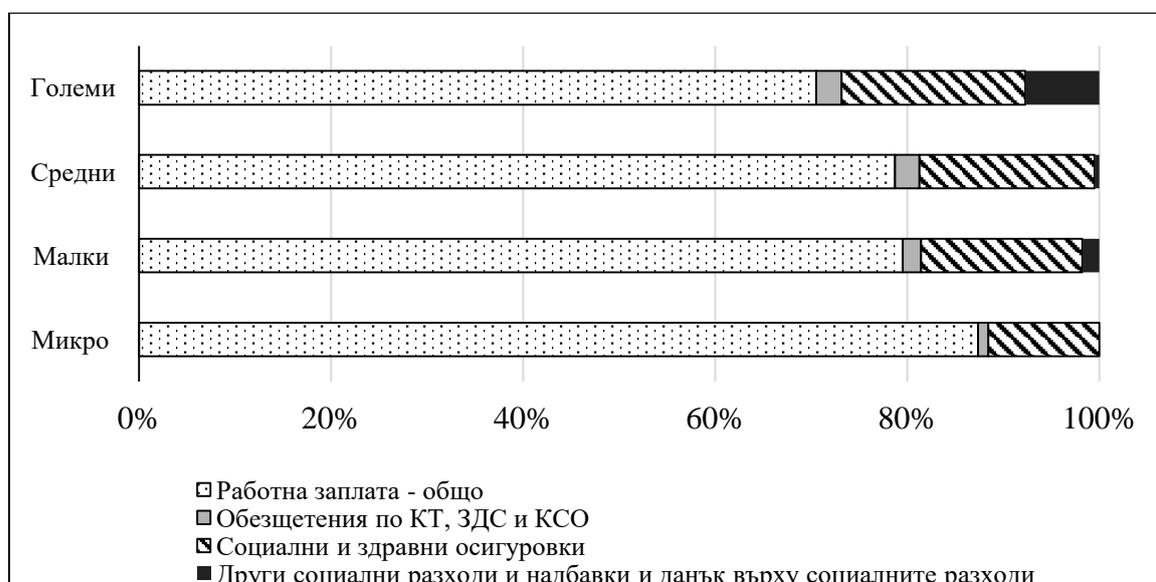
Фиг. 5. Структура на работната заплата по елементи и сектори , 2020 година
Собствени изчисления по данни на НСИ

Друг индикатор за оценка на социалните параметри на предприятията е структурата на разходите на труд според големината на предприятието. При това измерване относно всички сектори основното съотношение е между работната заплата и социалните и здравни осигуровки, заплащани от работодателите.

При наблюдението на представените статистически данни за предприятията от сектор В ясно се очертава преобладаването на работната заплата в общата структура на разходите за труд при всички групи предприятия- от 87% в микро предприятията и 71% в големите предприятия. Относителните дялове на работната заплата в малките предприятия е 80%, а в средните 78%.

Систематизирана информация в тази насоченост на социалните измерения е от ключово значение за работодатели, инвеститори, анализатори.

Най-голям е относителният дял на социалните и здравни осигуровки, заплащани от работодателите, в големите, средни и малки предприятия- 18%, 17%, 14% съответно, срещу 12% в микро предприятията.

Фиг. 6. Структура на разходите на труд според големината на предприятията в сектор В, 2020

Собствени изчисления по данни на НСИ

Индикатор, който е в центъра на вниманието на работодатели, инвеститори и работници, са разходите на работодателите за труд на едно наето лице по трудово и служебно правоотношение. Статистическите данни, предоставени от НСИ, разкриват перманентния положителен тренд на ежегодно нарастване на разходите на работодателите за труд в референтния период 2016-2020.

С най-висок темп на нарастване на разходите на работодателите за труд обаче е сектор В-Добивна промишленост. В този сектор нарастването на разходите на работодателите за труд през 2020 г. в сравнение с 2016 е с 44%.

Наблюдението и оценката на трудовите злоупотреки е задължителен компонент на докладване и разкриване на устойчивостта на предприятията през призмата на социалната отчетност. В добивната индустрия (сектор В) се наблюдава спад в броя на трудовите злоупотреки от 167 през 2016 г. на 113 през 2020 г.

ИЗВОДИ ОТ НАБЛЮДЕНИЕТО НА СТАТИСТИЧЕСКАТА БАЗА ДАННИ И ПРЕПОРЪКИ

Наблюдението на статистическата база данни за периода 2016-2020 г. позволява да се очертаят контурите на нефинансовите параметри на разкриването на българските предприятия в сектор В (Добивна индустрия). Като **положителни явления** могат да се посочат:

- сравнително константно запазената размерна структура на добивните предприятия от сектори В,;

- повишените разходи за труд на работодателите за едно наето лице в сектор В;
- повишаването на средната работна заплата в сектор В;
- намаляването на трудовите злоупотреки в добивните предприятия в България.

Безспорно, в подобряването на социалните параметри на нефинансовата отчетност се крие голям потенциал, който може да допринесе за:

- удовлетворяване на потребностите на основните групи заинтересовани страни;
- засилване на вътрешния фирмен контрол;
- предоставяне на обективна информация за инвеститорите и работодателите;
- повишаване на конкурентните предимства на българските добивни предприятия на фирмено, национално и международно равнище;

- реална оценка на постигнатия прогрес при отчитане степента на устойчивост на предприятията от сектор В на българската индустрия и постигнатата степен на съответствие спрямо критериите, заложи в международните стандарти.

В резултат от наблюдението и оценката на нефинансовото представяне на българските предприятия от сектор В се очертават следните **предложения**:

- създаване на единна национална платформа от база данни относно нефинансовото представяне на българските добивни предприятия в дигитален, обществено достъпен формат;

- създаване на единна национална платформа от база данни относно нефинансовото представяне на всички български предприятия в дигитален, обществено достъпен формат;

ЛИТЕРАТУРА

1. European Commission, Directive 2014/95/EU of 22 October 2014 regards disclosure on non-financial and diversity information

2. EC, The Corporate Sustainability Reporting Directive, COM (2022), 23.02.2022 71 Final

3. CSR Europe, (2017), The Sustainable Development Goals: The Value for Europe, Globescan

4. UN, (2007), The UN Global Compact Operational Guide for SMEs.

5. UNCTAD, (2021), World Investment Report, Investing in Sustainable Recovery.

6. UNCTAD, (2018), Reporting on the Sustainable Development Goals, Ser. RP.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

EUROPEAN CORPORATE SUSTAINABILITY REPORTING DIRECTIVE - KEY HIGHLIGHTS

Radostina Bakardjieva

Economic Research Institute, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria

Abstract: The purpose of the publication is to present in a systematized format the main new highlights of the European directive on the reporting of enterprises in relation to sustainability. The main factors that determine the need to increase the requirements for business reporting to the public have been systematized. The new aspects underlying corporate accountability with economic, environmental and social dimensions have been identified. Specific recommendations for business practice have been formulated.

Keywords: enterprises, sustainability, European directive.

ЕВРОПЕЙСКА ДИРЕКТИВА ЗА ОТЧИТАНЕТО НА ПРЕДПРИЯТИЯТА ВЪВ ВРЪЗКА С УСТОЙЧИВОСТТА - ОСНОВНИ АКЦЕНТИ

Радостина Бакърджиева

Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките - София

Резюме: Целта на публикацията е да представи в систематизиран формат основните нови акценти на Европейската директива за отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта. Систематизирани са основните фактори, които обуславят необходимостта от повишаването на изискванията към докладването на бизнеса пред обществото. Идентифицирани са новите аспекти, залегнали във фундамента на корпоративната отчетност с икономически, екологични и социални измерения. Формулирани са конкретни препоръки към стопанската практика.

Ключови думи: предприятия, устойчивост, Европейска директива.

ВЪВЕДЕНИЕ

Европейската директива за отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта е най-актуалният документ, формулиращ качествено нови изисквания пред оповестяването на нефинансова информация относно стабилността на бизнеса с цел своевременното идентифициране както на системните рискове, така и на новите възможности пред компаниите с цел повишаването на фирмената, национална и европейска конкурентоспособност. Нейното прилагане е гарант за предоставянето на обективна, достоверна, актуална и съпоставима информация относно екологичните и социални политики на компаниите, свързани с персонала, съблюдаването на правата на човека, както и борбата с корупцията и подкупите.

ФАКТОРИ, КОИТО НАЛАГАТ АКТУАЛИЗИРАНИЯ ВАРИАНТ НА ЕВРОПЕЙСКАТА ДИРЕКТИВА ЗА ОТЧИТАНЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯТА ВЪВ ВРЪЗКА С УСТОЙЧИВОСТТА

Отчитането на компаниите във връзка с устойчивостта е нов осъвременен формат на нефинансово/ устойчиво представяне на предприятията. В теорията и практиката през последните години се наложи мнението, че дългогодишно употребяваният термин «нефинансова информация» е неточен, поради асоциацията, че въпросната информация няма финансови измерения. На практика обаче екологичните, социалните измерения и параметрите за отчитане на съблюдаването на правата на бизнеса и човека, се оказват изключително съществени фактори, които оказват директно въздействие върху финансовите резултати на предприятията. В резултат на активни дискусии на европейско и национално ниво новата формулировка «информацията за устойчивостта» замени предходния термин «нефинансова информация».

На практика Директивата относно отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта/ ЕК, 189 Финал/ разширява и актуализира постановките на Директивата за оповестяване на финансовата информация /ЕК, 2014, 95/ и Насоките относно оповестяването на нефинансовата информация / Европейска комисия, 2017/С/ 1/.

Новата Европейска директива е комплексен ориентир за устойчиво развитие в многоизмерен план с дългосрочна фирмена, национална, европейска и международна перспектива. Основните насоки на новата директива са в пълно съответствие със 17-те цели и 169 задачи в областта на устойчивото развитие / ЦУР /. Естествено, фокус е задача 12.6 показател 1, която поставя изискване големите и транснационални компании да предоставят обективна информация за прилагането на устойчиви методи на производство и да докладват комплексни данни за рационалното използване на ресурсите в своите годишни отчети.

С не по-малка значимост е изпълнението на ЦУР 1 и 2 относно изкореняването на бедността, в контекста на приноса на бизнеса в тази насока чрез създаване на работни места. Трета, четвърта, пета и осма ЦУР – Здраве и условия на труд, Качествено образование, Равенство на половете, Достоеен труд и икономически растеж също са заложили като социален код при ориентирането на бизнес инициативите в реална конкурентна среда с насоченост към генериране на икономически растеж и нова заетост. Съхраняването на морската и сухоземна екосистеми / ЦУР 14 и 15/ са поставени като устойчиви цели при наблюдението на въздействието на бизнеса върху околната среда и биоразнообразието, индикирани в тълкуваната директива. ЦУР 16 дефинира изискванията към отговорно функциониране на държавните институции в контекста на своевременното екологично и социално законодателство и създаването на стимули за мотивиране на бизнеса. ЦУР 17 /Партньорство в интерес на устойчивото развитие/ предполага изучаването на чужд опит , активно сътрудничество в рамките на ЕС и конструктивно взаимодействие между бизнес-държава и неправителствен сектор .

В този смисъл основните акценти на анализирания директива са в пълно съответствие с изпълнението на ЦУР на ООН и предполагат постигането на синергичен ефект с различни измерения и на различни йерархични нива- индивид, фирма, държава, ЕС, международна общност.

Следователно, в този контекст един от факторите, изискващи актуализирането на директивата за отчитане на устойчивостта, е по-пълното съответствие на европейския вариант на отчетност спрямо международните универсални изисквания, заложи в ЦУР.

Съществен фактор, който налага нов подход към отчитането на устойчивостта, са и влезлите в действие нови нормативни международни документи като Европейски зелен пакт / ЕК, 2019, ЕК, 2020 / и Финансиране на устойчивия растеж / ЕК, 2018, 097 Финал/, като утвърден европейски план за действие. С първия документ се повишават изискванията към опазване, съхранение и увеличаване на природния капитал, опазване от рисковете и негативните въздействия, свързани с околната среда, както и постигането на неутралност по отношение на климата.

«Целта на Европейския зелен пакт е превръщането на ЕС в модерна, конкурентоспособна икономика с ефективно използване на ресурсите, без нетни емисии на парникови газове до 2050». /

ЕК, Европейски законодателен акт за климата, 2020/ 0036

Новите комплексни изисквания при отчитането на устойчивостта на бизнеса, заложи в актуализираната директива, са интегрирани посредством по-високите изисквания за прозрачност, които се поставят от заинтересованите страни- обществото като цяло, инвеститори, държавни институции, местна общност, работници.

През последните години инвеститорите и субектите, управляващи финансови активи, като отговорни институционални субекти, непрекъснато предявяват по-високи претенции към устойчивостта на своите инвестиции в процеса на информиран избор, а също и при отчитането на реалното въздействие на инвестициите върху хората и околната среда. Използването на информация за устойчивостта на компаниите е само един от аспектите, които отчитат инвеститорите- като купувачи на акционерни дялове. Те обаче са отговорни като емитенти на инвестиционни продукти, чрез които трябва да постигат определени цели, обвързани с устойчивостта.

Втора група заинтересовани страни, имаща потребност от разкриване на информация относно устойчивостта на предприятията, са бизнес партньорите и неправителствените организации. Доставчици и клиенти отчитат въздействието на екологичните и социални практики на фирмите от позициите на устойчиво функциониране на веригите за създаване на стойност, в частност финансова стойност.

Изключително важен фактор, който налага появата на преформатираната директива е строгото прилагане на принципа на двойната същественост. Това означава необходимост от предоставяне на систематизирана информация за екологичните и социални ефекти от дейността на предприятията. Новото обаче е, че предприятията се нуждаят от информация за негативните въздействия, които се оказват върху тях и в резултат от което, те претърпяват значителни загуби- климатични явления, пандемия, здравни рискове и пр.

Съблюдаването на принципа на двойната същественост допринася за редуциране на системните рискове на фирмено и национално ниво, поставя фокус към преодоляването на значими социални, здравни и екологични проблеми, укрепва доверието между фирмите и техните контрагенти- доставчици и клиенти, както и повишава доверието на обществото.

Като следващ фактор за необходимостта от предоставяне на информация относно устойчивостта на предприятията в съответствие с новата директива може да се посочи необходимостта от минимизиране на информационната асиметрия и в резултат –

редуциране на транзакционните разходи на предприятията, които оперират на капиталовите пазари.

Изискванията на новата европейска директива са адекватна реакция на незадоволителните резултати от многогодишните усилия на националното регулиране в областта на предоставянето на обективна нефинансова информация, към което някои страни като Нидерландия, Дания и др. проявяват висока активност през последните години, а други – реагират с пасивни стратегии и политики при отчитането на устойчивостта.

Безспорно е въздействието на предоставянето на информация за устойчивостта върху утвърждаването на репутацията и бренда на компаниите.

Като следваща причина за необходимостта от изпълнение на изискванията на Директивата за устойчивостта е категоричното изясняване на съотношенето задължителност и доброволност при отчитане на корпоративната устойчивост, както и отхвърлянето на опции за несъгласуваност между финансова и нефинансова/ устойчива информация.

Всичко това обуславя необходимостта от актуализиран вариант на Европейската директива за отчитане на устойчивостта на компаниите с цел разкриване на техния потенциал за конкурентоспособност и стабилност.

НОВИ АКЦЕНТИ В ЕВРОПЕЙСКАТА ДИРЕКТИВА ОТНОСНО ОТЧИТАНЕТО НА ПРЕДПРИЯТИЯТА ВЪВ ВРЪЗКА С УСТОЙЧИВОСТТА

- Новата европейска директива актуализира и конкретизира обхвата на компаниите, които трябва да представят Доклади за устойчивостта. Според нея 49 000 предприятия в ЕС /75% от оборота на всички предприятия с ограничена отговорност/ се налага да отчетат реалния напредък при постигането на корпоративна устойчивост, спрямо 11 600 европейски предприятия /47% от оборота на всички предприятия с ограничена отговорност/. За сравнение понастоящем само 20% от големите предприятия прилагат комплексни стандарти за отчитане във връзка с устойчивостта. /ЕК, 2021/

- Според новата директива изисквания за публично отчитане на устойчивостта освен към големите предприятия със служители над 500 души, предприятия от обществен интерес и големи компании майки с отчетност на консолидирана основа, се поставят и спрямо всички големи предприятия и всички предприятия, регистрирани, както и нерегистрирани на регулираните пазари. Необходимостта от прилагането на директивата за отчитането на устойчивостта спрямо нерегистрираните на регулирания пазар големи предприятия се налага във връзка с утвърждаването на техните позиции във веригата на доставки и по повод на оценката на въздействието им върху обществото и околната среда. На устойчива отчетност подлежат и предприятия, които въпреки че не са регистрирани в ЕС, оперират с акции и облигации на европейските регулирани пазари.

- Според директивата за отчитане на предприятията във връзка с устойчивостта в новия и вариант регистрираните на регулираните пазари МСП също попадат в обхвата на предприятията, които задължително трябва да предоставят отчети по повод постигнатите устойчиви резултати. Идеята е да се гарантира защита на инвеститорите и да се мотивира отговорното поведение на МСП във веригата на стойността, включително и финансовата верига на стойността. Нерегистрираните на регулираните пазари МСП могат да отчетат прогреса, достигнат по пътя към устойчивото им функциониране доброволно въз основа на пропорционални стандарти, които следва да бъдат прилагани спрямо тях.

- Директивата за отчитане на предприятията във връзка с устойчивостта поставя завишени изисквания към отчетността на институционалните инвеститори- кредитни институции, застрахователни предприятия, инвестиционни дружества. Ефектът е в това, че потребителите имат възможност да получават обективна информация за рисковете на съответните институционални субекти при въздействието им върху околната среда и

обществото като цяло, въз основа на което да направят своя информиран избор на застрахователен или инвестиционен агент.

- Приетата през 2021 директива задължава предприятията да оповестяват по-широк кръг от информация относно своите нематериални активи- интелектуален, човешки, социален и репутационен капитал, за уменията и компетенциите, включително информация за научно-изследователската и развойна дейност. Всички тези аспекти са включени като обект на мониторинг и оценка от Директивата за отчитане на устойчивостта.

- Ключов инструмент за изпълнението на изискванията на Директивата за устойчивост от 2021 г. е прилагането на международни стандарти за отговорно бизнес поведение, корпоративна социална отговорност и устойчиво развитие. Тяхната основна функция е да служат като „мек регулатор“ на провежданите фирмени политики и стратегии без административен натиск чрез законодателно регулиране. В обхвата на тези стандарти се включват Ръководните принципи на ООН за правата на човека, Ръководните насоки на ОИСР за мултинационалните предприятия, Насоките на ОИСР по надлежна проверка за отговорно бизнес поведение, Глобална инициатива за отчетност, Стандарти за отчитане на устойчивото развитие, Стандарти за оповестяване на информация относно климата и др.

- Отчитайки ключовите постановки на Европейския стълб за социалните права, Директивата за устойчивостта поставя много по-високи изисквания към оповестяване на социалната информация във връзка със съблюдаването на правата на човека и бизнес правата на трудещите се в насока към спазване на основните свободи и демократични принципи, залегнали в конвенциите на ООН.

- Новата Европейска директива за отчитането на устойчивостта повишава изискванията към корпоративното управление в посока към по-задълбочено разкриване на многообразието в управителните съвети от гледна точка на участието на жените в тях.

- Повишават се изискванията към комплексен цифров формат на предоставяната информация, свързана с устойчивостта на предприятията.

- Въведените изисквания за задължителен одит от независими доставчици на одитни услуги създава благоприятни предпоставки за повишаване на достоверността и контрола върху предоставяната информация.

Следователно, Европейската директива за отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта е нов, актуализиран и систематизиран на много високо ниво европейски документ за комплексна оценка на отговорното корпоративно поведение, който изисква обективно, достоверно оповестяване на положителните и негативните ефекти от дейността на бизнеса с екологични, социални и управленски измерения пред цялото общество.

ПРЕПОРЪКИ КЪМ ИЗГРАЖДАНЕ НА АРХИТЕКТУРАТА НА ОТЧИТАНЕТО НА УСТОЙЧИВОСТТА

Изграждането на архитектурата на отчитането на устойчивостта на предприятията изисква активни усилия както на държавните институции, така и на предприятията в различни насоки- нормативно- правни, институционални и кадрови.

Нормативно-правните аспекти са свързани с необходимостта от активно съдействие на държавните институции и регулатори във връзка с оказването на пълна подкрепа на предприятията по повод запознаването им с изискванията на отчетността на устойчивостта на бизнеса. От изключително важно значение е разработването на национална система за отчетност по въпросите, свързани с устойчивостта, която да е в пълно съответствие с международните стандарти за устойчивост.

Препоръчително е да се състави панел от съществуващи и препоръчителни нормативни актове и инициативи, приложими при разработването на национална система на отчетност по въпросите на устойчивостта.

Необходимо е обществеността да има реален достъп до информация относно ключовите изисквания на отчетността, и обратно- обществеността да прави бележки и препоръки към нейното усъвършенстване.

Препоръчително е прилагането на стимулиращи лостове под формата на публични награди, премии, субсидии и др. с цел повишаването на мотивацията на предприятията към комплексно изпълнение на изискванията за обективно отчитане на прогреса за достигане на стабилност и устойчивост.

От гледна точка на институционалните аспекти е необходимо създаването на национална институция, която да е отговорна за мониторинга, съблюдаването, изпълнението и контрола към отчетността по въпросите на устойчивостта.

Наложително е функционирането на всички институционални структури в синхрон-регулируещи органи, счетоводни фирми, предприятия, висши училища.

Във връзка с функционирането на добре обучен и компетентен кадрови потенциал е необходимо активирането на висшите училища във връзка с разработването на програми и нови учебни планове, изискващи задълбочено запознаване с проблемите на отчитането, свързани с устойчивостта.

Нужно е също установяването на активно партньорство между държавната администрация, бизнес асоциациите, неправителствените организации, счетоводните и одитни организации в направление към единни и синхронизирани активности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Директивата относно отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта е най-актуалният европейски документ, удостоверяващ необходимостта от достоверна и сравнима информация относно напредъка на компаниите за достигане на стабилност и утвърждаване на тяхната конкурентоспособност. Чрез нея се постига комплексно изпълнение на изискванията на финансовата, екологична и социална таксономия на европейско равнище.

ЛИТЕРАТУРА

1. European Commission, Directive 2014/95/EU of 22 October 2014 regards disclosure on non-financial and diversity information
2. Европейска комисия, Официален вестник на ЕС, Насоки относно оповестяването на нефинансова информация, 2017/C/1
3. Европейска комисия, Директива относно отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта, 2021, COM /2021/ 189 Финал
4. ЕК, 2018, План за действие: Финансиране на устойчив растеж, 2018, 097 Финал
5. ЕК, /2019/, Европейски зелен пакт, COM /2019/, 640 Финал и COM /2020/ 440 Финал
6. ЕК, Европейски законодателен акт за климата, 2020/ 0036
7. UNCTAD, (2018), Reporting on the Sustainable Development Goals, Ser. RP

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

TRENDS IN THE GRAIN MARKET IN BULGARIA

Bercaj Ismailov, Natalia Stoyanova

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: In the Republic of Bulgaria, grain is considered an important aspect for guaranteeing national security and the livelihood of the population. Our country has very good conditions for the cultivation of various cereals such as wheat, barley, corn, rice and others. Bulgarian producers are highly dependent on world markets, due to the fact that the main part of the production goes for direct export. They are highly dependent on fluctuations in the grain market. This type of production is largely mechanized, producers have a high degree of technical security, which is favorable from the point of view of controlling production costs.

Keywords: trends, grain market, agricultural production, Bulgaria.

ТРЕНДОВЕ НА ЗЪРНЕНИЯ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ

Беркай Исмаилов, Наталия Стоянова

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

УВОД

В Република България зърното се смята за важен аспект за гарантирането на националната сигурност и прехраната на населението. У нас има много добри условия за отглеждането на различни зърнени култури като пшеница, ечемик, царевица, ориз и други. Българските производители са силно зависими от световните пазари, поради факта че основната част от продукцията отива за директен износ. Те са силно зависими от колебанията на зърнения пазар. Този тип производство е в голяма степен механизирани, производителите имат висока степен на техническа обезпеченост, което е благоприятно от гледна точка на контрола на разходите за производство.

ЗЪРНЕНИЙТ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ

Развитието на международните зърнени пазари през тази година беше изключително динамично и противоречиво, поради засиленото влияние на климатичния фактор, несигурната икономическа ситуация в света и кризите породени от Русия и Украйна. В рамките само на няколко месеца наблюдавахме екстремни двупосочни отклонения на котировките на основните зърна, за което определено повлияха мащабните спекулативни операции на инвестиционните фондове.

При анализа на зърнения пазар в България не трябва да се разглежда като самостоятелна единица и да се следят основно вътрешните добиви и консумация, тъй като, бидейки страна износител, ние сме част от голямата картина, която не се определя на местно ниво. Също така от огромно значение са специфичната обвързаност на финансовите и физическите пазари, пазарите на нефт, обменните курсове между световните валути. Уповавайки се само на вътрешна информация, рискуваме да вземем грешни решения, които да костват скъпо.

В рамките на последните три години станахме свидетел на две събития, които можем да опишем като "черни лебеди", мащабна инфлация и началото на рецесия. В сектор зърно то доведе до невиджана волатилност на глобалните пазари, както и пренареждане на световните логистични потоци. Запазяването по време на ковид кризата и забавянето на износа от Украйна и Русия вследствие на военните действия между двете държави, които са водещи световни производители на пшеница, царевица и слънчоглед, доведе до рекордни цени на всички суровини и впоследствие на хранителните продукти.

Първата седмица на март ще остане в историята с безпрецедентния скок при цените на зърнените пазари по целия свят. В резултат от случващото се в Черноморския басейн, много държави вече поставят въпроса за продоволствената си сигурност, като обмислят въвеждането на квоти или експортни такси.

У нас, след като хората се втурнаха към бензиностанциите, постъпи информация за задържани кораби със зърно и дори се заговори за спрян износ. Официално държавата отрича да е ограничила експорта, но задържани кораби все пак има както и километрични опашки от камиони със зърно по границата със съседна Гърция.

Справка с пристанищата показва, че в първите дни от месеца зърнената търговия по река е била около 10 000 тона а тази по море – близо 60 000 тона. На този фон от МС съобщиха, че държавата започва да изкупува зърно с цел да попълни резерва.

НАЗ отправиха апел към държавата да се спазват действащите нормативни разпоредби от Договора за функционирането на Европейския съюз, които са в основата на общите свободни пазари на стоки.

В Черноморския регион несигурността продължава да витае. На практика Русия сама „замрази“ черноморските си пристанища, а в Украйна търговската дейност на местния пазар е преустановена, движението на кораби е спряно, логистиката към пристанищата е силно нарушена. ЕС обмисля затягане на зърнената политика.

Глобално, правителствата по целия свят обмислят да предприемат стъпки за опазване на вътрешните доставки на зърно, след като руската инвазия в Украйна разстрои търговията и доведе до покачване на цените на основните основни стоки.

Вследствие приемането на 24 май 2022 година Регламент за временна либерализация на търговията с Украйна, Националната асоциация на зърнопроизводителите сигнализира за редица негативни обстоятелства и последици, че вносът на слънчоглед, пшеница, ечемик и царевица от Украйна е в невиджани до момента за страната обеми.

Вносът на зърнени и маслодайни култури не е с цел транзитно преминаване през територията на страната и достигане до страните членки на ЕС, които са нетен вносител на тези култури, а напротив, тези селскостопански култури са реализирани на българския пазар.

Украинските слънчоглед, пшеница, ечемик и царевица са изкупувани от българските преработватели и търговци на непазарни цени, които са далече под себестойността на българската зърнена и маслодайна продукция.

В разгара на жътвата местният пазар на зърнени и маслодайни култури се задоволява от украинското зърно, свивайки по този начин пазара за българското зърно, както по отношение на изкупни цени, така и по отношение на търсени обеми.

Състоянието на зърнения пазар и движението на зърното в страната ни също е стабилно към месец ноември.

Пшеница

Предлагане: По оперативна информация, общият ресурс с който страната разполага към 18 ноември за реколта 2022/2023 г. е в размер на 6 494 204 тона, от които произведени количества 6 343 707 тона, внос 15 368 тона и преходен остатък от реколта 2021/2022 г. – 135 129 тона.

Потребление: Към 18.11.2022 г. по оперативна информация общото потребление на пшеница е 1 903 752 тона, от които 737 000 тона за вътрешно потребление и 1 166 752 тона напуснали страната количества.

Запасите от пшеница по оперативна информация към 18 ноември се оценяват на 4 590 452 тона.

Таблица 1. Движение на пшеница към 18.11.2022 г.¹

I. Предлагане	
1. Начални запаси, тона	135 129
2. Производство, тона	6 343 707
3. Внос и вътреобщностни доставки, тона	15 368
Общо предлагане, тона	6 494 204
II. Потребление	
1. Вътрешно потребление, тона	737 000
1.1. За човешка консумация, тона	268 500
1.2. За фураж, тона	168 500
1.3. За семена, тона	273 250
1.4. Индустриална употреба, тона	26 750
2. Износ и вътреобщностни доставки, тона	1 166 752
2.1. Вътреобщностни доставки, тона	178 836
2.2. Износ трети страни, тона	987 916
Общо потребление, тона	1 903 752
III. Запаси, тона	4 590 452

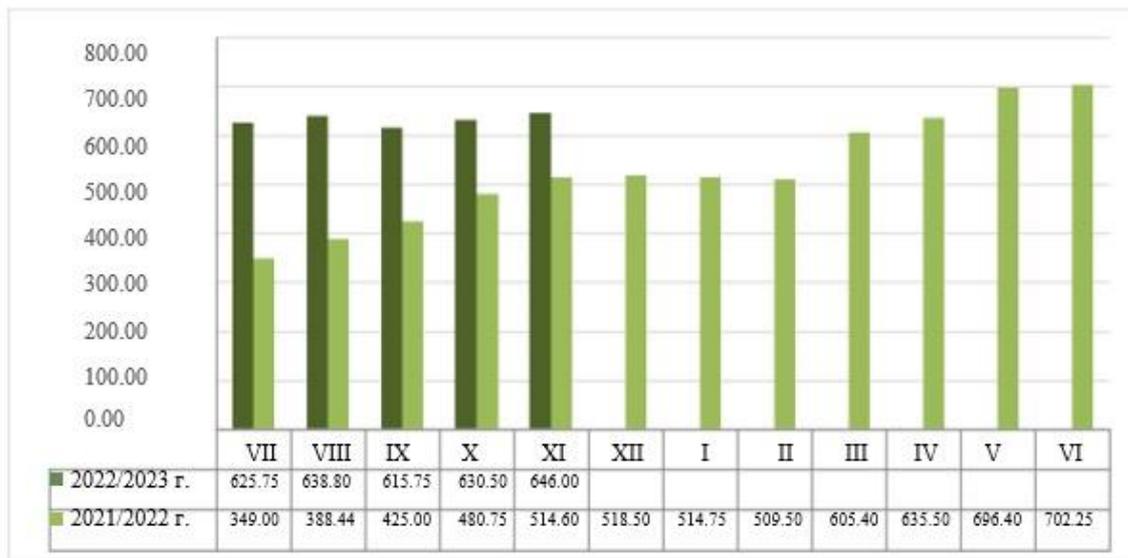
Пазарна ситуация при пшеницата

Средната изкупна цена на хлебната пшеница имаше понижение през изминалата седмица - от 650 на 640 лв./тон и ниво от 648 лв./тон към 4.11.2022 г.

Средната цена за месец ноември към момента е на ниво от 646 лв./тон при средна цена от 514,60 лв./тон за същият месец на 2021 г.

Средната цена на фуражната пшеница също се понижи - от 633 на 623 лв./тон и ниво от 631 лв./тон към 4.11.2022 г.

¹ Информацията от НАП "Интрастат" се предоставя до 22 число на следващият месец за предходния. Източници: НСИ, Агенция "Митници", НАП "Интрастат", Дирекции в МЗХГ – „Растениевъдство“, „Животновъдство“, „Идентификация на земеделски парцели“, ГД „Земеделие и регионална политика“.

Фиг. 1. Средни месечни изкупни цени на пшеница в страната, маркетингови години 2021/2022 г. и 2022/2023 г.²

Ечемик

Предлагане: Общият ресурс от ечемик, с който страната разполага по предварителна информация за реколта 2022/2023 година към 18 ноември е в размер на 626 277 тона, в т.ч - производство в размер на 617 623 тона, внос 4 857 тона и преходен остатък от реколта 2021/2022 г. – 3 797 тона.

Потребление: Общото потребление на ечемик към 18.11.2022 г. е в размер на 193 461 тона, от които за вътрешно потребление – 116 810 тона и напуснали страната количества 76 651 тона.

Запасите от ечемик към 18 ноември 2022 г. по оперативна информация се оценяват на 432 816 тона³.

Таблица 2. Движение на ечемик към 18.11.2022 г.

I. Предлагане	
1. Начални запаси, тона	3 797
2. Производство, тона	617 623
3. Внос и вътреобщностни доставки, тона	4 857
Общо предлагане, тона	626 277
II. Потребление	
1. Вътрешно потребление, тона	116 810
1.1. За производство на пиво, тона	24 900
1.2. За фураж, тона	65 150
1.3. За семена, тона	26 760
2. Износ и вътреобщностни доставки, тона	76 651
2.1. Вътреобщностни доставки, тона	12 159
2.2. Износ трети страни, тона	64 492
Общо потребление, тона	193 461
III. Запаси, тона	432 816

² Източник: „САПИ“

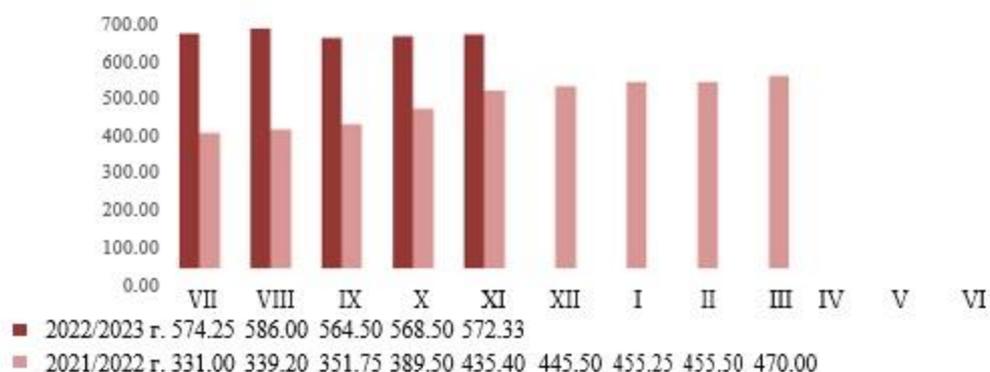
³ Източници: НСИ, Агенция “Митници“, НАП “Интрастат“, Дирекции в МЗХГ – „Растениевъдство“, „Животновъдство, „Идентификация на земеделски парцели“, ГД „Земеделие и регионална политика“. *Информацията от НАП “Интрастат“ се предоставя до 22 число на следващият месец за предходния

Пазарна ситуация при ечемика

Средната изкупната цена на ечемика бе на ниво от 573 лв./тон, при 572 лв./тон за предходният период.

Средната цена за месец ноември към момента е на ниво от 572,33 лв./тон, като за месец ноември 2021 г. е била 435,40 лв./тон.

Средната изкупна цена на пивоварния ечемик остана на нивото от 590 лв./тон.

Фиг. 2. Средни месечни изкупни цени на фуражен ечемик в страната, маркетингови години 2021/2022 г. и 2022/2023 г.

Царевица

Предлагане: Общият ресурс от царевица в страната по предварителна информация за реколтна 2022/2023 г. към 18 ноември е в размер на 2 844 227 тона, в т.ч. - производство от 2 471 863 тона, внос 9 584 тона и преходен остатък от реколта 2021/2022 г. – 362 780 тона

Потребление: Общото потребление на царевица към същата дата е 336 550 тона изцяло за вътрешно потребление.

Запасите от царевица към 18.11.2022 г. по оперативна информация се оценяват на 2 507 677 тона.

Таблица 3. Движение на царевица за периода 02.09.2022 г.– 18.11.2022 г.⁴

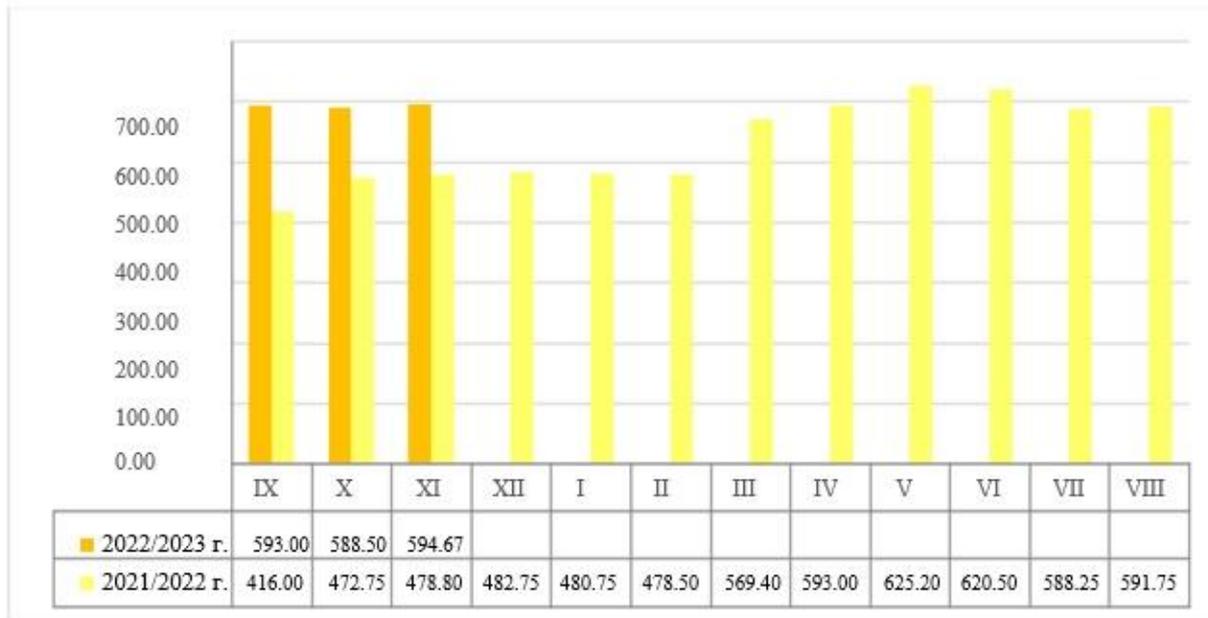
I. Предлагане	
1. Начални запаси, тона	362 780
2. Производство, тона	2 471 863
3. Внос и вътреобщностни доставки, тона	9 584
Общо предлагане, тона	2 844 227
II. Потребление	
1. Вътрешно потребление, тона	336 550
1.1. За храна и индустриална употреба, тона	223 100
1.2. За фураж, тона	113 450
1.3. За семена, тона	
2. Износ и вътреобщностни доставки, тона	0
2.1. Вътреобщностни доставки, тона	0
2.2. Износ трети страни, тона	0
Общо потребление, тона	336 550
III. Запаси, тона	2 507 677

⁴ Информацията от НАП "Интрастат" се предоставя до 22 число на следващият месец за предходният. Източници: НСИ, Агенция "Митници", НАП "Интрастат", Дирекции в МЗХГ – „Растениевъдство“, „Животновъдство“, „Идентификация на земеделски парцели“, ГД „Земеделие и регионална политика“.

Пазарна ситуация при царевицата

Средната цена на царевицата се понижи от 599 на 586 лв./тон.

Средната цена за м. ноември към момента е 594,67 лв./тон при средна цена на царевицата за същият месец на 2021 г. от 478,80 лв./тон.

Фиг. 3. Средни месечни изкупни цени на царевица в страната, маркетингови години 2021/2022 и 2022/2023⁵

Прогнози:

След този спад очаква се сравнително стабилни цени до края на годината. Свитата консумация и негативните очаквания на преработвателите водят до натиск надолу, но високата себестойност на земеделците по света и продължаващата инфлация не позволяват спадът да продължава. Всяка прогноза е предпоследна и можем да очакваме едно или няколко събития, които да въздействат на световните пазари. Русия може да затвори зърнения коридор и да спре потока на пшеница, царевица и слънчоглед от Украйна. С новопридобитата си военна техника Украйна може да продължи да нанася удари по руската флота и така значително да намали потенциала за износ от Русия. Енергийната криза и очакваната рецесия в Европа имат потенциала да нанесат значителни икономически вреди на консумацията на хранителни продукти и биогорива. Пазарът е непредвидим и никой не знае какво ще се случи и затова и трябва да се избере балансирана стратегия, насочена към минимализиране на пазарните рискове.

По отношение на реколтите до 2025 г. от САРА предвиждат общо за 5-те култури – пшеница, ечемик, царевица, слънчоглед и рапица, производството да надвиши 13,5 млн. тона годишно. При пшеницата, осредненото производство ще достигне 6,8 млн. т годишно, при 6 милиона тона в стария период 2017-2021 г. По-високо производство се очаква и при царевицата, където средно за периода 2022-2025 г. годишните реколти се оценяват на 3,7 млн. т, докато за последните 5 години са били 3,28 млн. т.

Най-сериозни промени до 2025 г. обаче се очакват при цените. От САРА предвиждат стойностите им да бъдат два пъти по-високи от 2017-2021 г. При пшеницата средните цени до 2025 г. ще бъдат около 740 лв/т, ±3 процента, докато в предходните 5 години са били

⁵ Източник: „САПИ“

средно по 338 лева за тон. Прогнозните оценки за средните изкупни цени на царевицата са за 690 лв/т, на слънчогледа - 1300 лв./т и на рапицата – 1 450 лв/т. Тези цени се основават на допускания, че инфлацията в глобален мащаб в следващите 2-3 години ще остане над 10% годишно и не се залагат по-тежки геополитически рискове, както и други фактори.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Към днешния момент за България има много възможности на зърнения пазар, но също така има пред себе си предизвикателства. От една страна зърнопроизводството ни е ефективно и модерно. Позицията и местоположението на България като част от Черноморския басейн дава предимство. Регионът е голям потенциал за развитие. Картината в сектор зърно е динамична. Играчите сериозни. Предимството за България като географско положение носи своите предизвикателства. В рамките на самия Черноморски басейн отделните държави са конкуренти на зърнения пазар. Тука са големите играчи- Русия, Украйна, Румъния. Този фактор оказва силно влияние на международните пазари и борси. Качествено зърнопроизводство това е ключът към успешните пазари, другото е въпрос на конюнктура – борсова и политическа.

Световната политика безвъзмездно играе на международните търговски отношения. Никой не поставя под съмнение бъдещето на сектора зърно. Защото става дума за изхранване на човечеството. Бъдещето на зърнения пазар, това се отнася и за България, принадлежи на качествено производство и модерно земеделие.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Стоянова, Наталия, 2016. Методи за стратегически маркетингов анализ на агропазари- учебник, издателство Талант-Пловдив
- [2] Stoyanova, N, 2018, Maintenance and repair of the machinery in the agricultural sector of Bulgaria “International scientific and practical conference “World science” ISSN 2413-1032(p)
- [3] Stoyanova, N, 2017, Agricultural markets for the small and the medium enterprises / New Knowledge Journal Of Science ISSN 2367-4598
- [4] <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?g=&n=9&p=0211&s=001>
- [5] <http://www.eufunds.bg/document/8>
- [6] <http://chm.moew.government.bg/nnp/upload/Bulgarian/RPUTREK.pdf>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

REENGINEERING AS A MEANS OF IMPROVING MANAGEMENT IN FOOD INDUSTRY ENTERPRISES

Magdalena Bakardzhieva

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: This paper outlines the advantages of reengineering as a means of enhancement of the processes at the food industry enterprises. Reengineering is a systematic and disciplined methodology that encourages the need for removing the processes that are not creating value for the customers. The paper aims to show companies how to redefine their processes and not risk losing their way in an ever-fluid marketplace. The results from reengineering are outstanding: better performance, cost minimization, increase in production and most significantly – sustainable management.

Keywords: reengineering, innovations, efficiency, food industry enterprises.

РЕИНЖЕНЕРИНГЪТ КАТО СРЕДСТВО ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА УПРАВЛЕНИЕТО В ПРЕДПРИЯТИЯТА ОТ ХРАНИТЕЛНО-ВКУСОВАТА ПРОМИШЛЕНОСТ

Магдалена Бакърджиева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

ВЪВЕДЕНИЕ

В днешния свят на бързи промени организациите трябва да се адаптират успешно към условията на средата. Това важи с пълна сила за предприятията от хранително-вкусовата промишленост, които често са в центъра на нова технологична и пазарна парадигма, наложена от непрекъснато променящите се клиентски изисквания. Тук на помощ идва реинженерингът със своя ценен инструментариум. Прилагането на реинженеринговите концепции в управлението е предпоставка за постоянно

самоусъвършенстване на предприятието. Реинженеринговият подход дава възможност да се определят промените в пазарните условия, а оттам да се адаптира организацията на процесите и на управлението на предприятията от хранително-вкусовата промишленост към новите пазарни изисквания. Това дава основание той да бъде разглеждан като средство за генериране на иновации и повишаване адаптивността и ефективността на предприятията.

РЕИНЖЕНЕРИНГЪТ В ХРАНИТЕЛНАТА ИНДУСТРИЯ

В съвременния свят проблемите, свързани с усъвършенстване на организацията и управление на предприятията от хранително-вкусовата промишленост (ХВП) нарастват. Важно място сред тях заемат, тези които са свързани с творческата дейност и оптимизиране на бизнес процесите в предприятията от бранша. В този смисъл реинженерингът се оказва изключително полезен за тях. Чрез реинженеринг на предприятията от ХВП може да се постигне подобряване, както на мениджърската и производствената опция, така и на маркетинговата опция. Всичко това увеличава ефективността от използването на ресурсите за съответния бизнес и продажбите. Положителните резултати от реинженеринга са доказани в международната стопанска практика и все повече намират приложение и в България. Значимостта и актуалността на реинженеринга предизвикват обосноваван научен интерес, поради факта че в условия на динамична и изострена конкурентна борба на глобалния пазар, в условията на световна финансова криза, на радикални промени във всички стопански сфери и широкото навлизане на нови технологии не е възможно постигане на трайни пазарни успехи на основата на частични, ограничени по мащаб усъвършенствания. Необходима е цялостна трансформация, промяна в начина на мислене, отказ от остарелите правила и радикална промяна в организацията на управление на предприятието.

Прилагането на реинженеринг в предприятията от ХВП спомага за решаване на специфични проблеми, свързани с организацията им на управление, произтичащи от липсата на достатъчно управленски опит и формализирани процедури за работа. Реинженерингът предлага рационални решения, съобразени с динамично изменящите се индивидуални потребности на клиента, като цели не просто подобряване качеството на работа, а постигане на основната цел.

Прилагането на реинженеринг в предприятията от ХВП спомага за откриване на нови възможности и поставя сериозни предизвикателства за по-голяма гъвкавост, адаптивност и иновативност. Положителното при него е, че той е насочен към подобряване на всички структурни елементи в рамките на определен процес. Това гарантира по-бързото постигане на резултатите. При внедряването на реинженеринга може да се стигне до промени в:

- суровините, материалите и полуфабрикатите;
- организацията на производство;
- технологията на производство;
- предлагания продукт или услуга;
- човешките ресурси - обучение и преквалификация;
- организацията на работа;
- организация на управлението;
- използваните машини и съоръжения;
- изискванията към доставчиците и др.

Реинженерингът¹ насочва вниманието към отстраняване на причините, които водят до появата на отклонения в процеса, още в етапа² на проектиране и разработване на

¹ Fong, J., Information Systems Reengineering and Integration, Springer, 2006. 280.

² Skinner, L., Business process Reengineering: Current Issues and Applications, Norcross, GA: Industrial Engineering and Management Press, 1993.

продуктите. По този начин се постига намаляване на отказите, брака и съкращаване на производствения цикъл, което води до реализиране на забележителни финансови резултати. Способността на предприятието да създава „стойност за клиента“, да отговаря на „качеството на клиента“ и да мотивира персонала зависи не само от наличието на повече и по-добра информация, ефективно управление и обмяна на опит и знания, но е пряко свързано с определянето и параметризирането на видовете иновации. Те са в основата на непрекъснато развитие и самоусъвършенстване.

От друга страна, самото въвеждане на подхода реинженеринг^{3,4} представлява управленска иновация. Успешната иновационна дейност обхваща, от една страна, творчеството и способността за генериране на идеи, а от друга - възможността да се определят параметрите, които изискват промяна с оглед определяне и реализиране на динамично променящите се изисквания на клиента и повишаване на ефективността на работа. Реинженеринговият подход, като система за диагностициране на потребностите от иновации⁵, и дефиниране на необходимите иновационни решения, дава възможност за формализиране и систематизиране на провеждането на тази дейност. Всички видове иновации, които предприятията от ХВП създават и реализират, трябва да са резултат от непрекъснат стремеж към постигане на съответствие между желанията и очакванията на клиента и прототипите, разработени от предприятието.

Успешното определяне и внедряване на иновации е свързано с изградената ценностна система, фирмена култура и политика на предприятието. Те формират начина на възприемане на заобикалящата среда и поведението на служителите. Това налага предприятията, които прилагат реинженеринг, да направят оценка на съществуващата вътрешноорганизационна среда и, ако е необходимо, да изградят нови ценности и фирмена култура.

По своята същност чрез реинженеринг, със своя богат инструментариум за трансформация на стопанската и управленската дейности се решават следните задачи:

- търсене на системно повтарящи се отклонения в процесите и разкриване причините, които ги предизвикват;
- генериране на иновации и създаване на проекти за тяхното интегриране;
- изучаване на съществуващите модели и практики и търсене на по-добри такива;
- създаване на обща ценностна система и нагласа, която превръща придобиването на знания и самоусъвършенстването в основни приоритети.

Реинженерингът създава нови възможности за превръщането на предприятията от ХВП в гъвкави и ефективни организации и трансформира приоритетите на компанията, съобразявайки ги с изискванията на потребителите и клиентите, което го превръща в мощно средство за ефективно управление.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Реинженерингът се отличава от всички познати управленски подходи чрез трансформиране на стопанските процеси и създаване на добавена стойност за клиента с помощта на новите информационни технологии. Той е синтетичен и модерен подход за оптимизиране на процесите, който комбинира най-доброто от процесния мениджмънт,

³ Хаджиев, Б., Комплексен реинженеринг на БО в условията на глобализация на икономиката, Пловдив, 2009.

⁴ Хаджиев Б., Кратък курс по управление на иновациите, Пловдив, 2009.

⁵ Freedman, L., Strategy: A history. New York, US: Oxford University Press, 2013.

Patterson, M., Accelerating Innovation: Improving the Process of product Development, New York: Van Nostrand Reinhold, 2009. 118-127.

Morris, D, Brandon, J., Reengineering Your Business, New York: McGraw – Hill, 2003.

Naisbitt, J., Aburdene, R., Re-inventing the corporation: Transforming Your Job and Your Company for New Information Society, New York: Warner books, 1985.

Petrozzo, D., Stepper, J., Successful Reengineering, New York: Van Nostrand Reinhold, 1994.

управление на качеството, усъвършенстването и автоматизацията, което го прави изключително ценно средство, което мениджърите могат да използват, за да управляват успешно промените в предприятията от хранително-вкусовата промишленост.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Хаджиев, Б., Комплексен реинженеринг на БО в условията на глобализация на икономиката, Пловдив, 2009.
2. Хаджиев Б., Кратък курс по управление на иновациите, Пловдив, 2009.
3. Fong, J., Information Systems Reengineering and Integration, Springer, 2006. 280.
4. Freedman, L., Strategy: A history. New York, US: Oxford University Press, 2013.
5. Morris, D, Brandon, J., Reengineering Your Business, New York: McGraw – Hill, 2003.
6. Naisbitt, J., Aburdene, R., Re-inventing the corporation: Transforming Your Job and Your Company for New Information Society, New York: Warner books, 1985.
7. Patterson, M., Accelerating Innovation: Improving the Process of product Development, New York: Van Nostrand Reinhold, 2009. 118-127.
8. Petrozzo, D., Stepper, J., Successful Reengineering, New York: Van Nostrand Reinhold, 1994.
9. Skinner, L., Business process Reengineering: Current Issues and Applications, Norcross, GA: Industrial Engineering and Management Press, 1993.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

MAIN HIGHLIGHTS AND FEATURES OF THE REENGINEERED PROCESSES

Magdalena Bakardzhieva

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The aim of this paper is to outline the importance of reengineering of the processes at the business organization in relation to the constant change. It shows managers how to build competences for adaptability into the company. The article proves that reengineering pushes the ongoing processes in achieving the efficiency related to cost, quality, profit, and output.

Keywords: reengineering, process, change, management.

ОСНОВНИ АКЦЕНТИ И ОСОБЕНОСТИ НА ПРОЦЕСИТЕ, ПРЕМИНАЛИ РЕИНЖЕНЕРИНГ

Магдалена Бакърджиева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

ВЪВЕДЕНИЕ

Бизнес средата се променя с бързи темпове и единственият начин организациите да оцелеят в такива условия, е да се научат да управляват ефективно промяната. Тя е непрекъснат процес, който принуждава фирмите да приспособяват и пренастройват дейностите си с всеки изминал ден. Реинженерингът е важен инструмент, използван за въвеждане на промените и се налага като такъв поради своите характеристики и резултатите, постигнати от ефективното използване на този подход в продължение на десетилетия.

В днешния свят, мениджърите са изправени пред сложни ситуации и предизвикателства. Те трябва да осигурят ефективната употреба на ресурс и в същото време да намерят начини да гарантират ефективността на организацията в дългосрочен план. Ефективността се изразява не само в способността да бъдат идентифицирани стъпките,

които трябва да бъдат предприети в бъдещото управление на организацията (това включва подходящите продукти или услуги, които да бъдат предлагани, въвеждане на необходимите технологии, представянето на най-добрите процедури и структури, както и наемането на хора с подходящите умения), тя включва също така и уменията за адаптация към променящите се обстоятелства.

ПРОЦЕСИТЕ В РЕИНЖЕНЕРИНГА

Доброто управление изисква стремеж към непрекъснато подобрене и организационни промени. За мениджъра е важно да бъде мотивиран да предприеме промяна, затова е от съществено значение да се отбележат характеристиките на организацията, преминала през процеса на реинженеринг¹, а именно:

- Бизнес процесите са опростени.
- Към длъжностните характеристики на хората, които работят в дадена организация се добавят още функции, така те изпълняват по-широк набор от задачи.
- Набляга се не на индивидуалните, а на груповите постижения.
- Изпълнението се измерва не чрез дейността, а чрез резултатите.
- Ролята и целта на мениджъра се променят – вместо да надзирава и контролира, той обучава и води.

Много големи и малки компании са се възползвали от възможностите, които предлага реинженерингът. Успешните програми², през които те са преминали имат следните общи характеристики:

- Фокус върху процеса, а не върху границите на организацията.
- Амбиция за пробив в изпълнението на процесите.
- Желание да приключат обвързаността си със старите традиции и правила.
- Креативна употреба на новите технологии.

Важно е да се отбележи, че всяка организация трябва да има своя програма, за да постигне забележителни резултати. Тази програма се съобразява със специфичните ѝ нужди и особености. В подкрепа на това можем да допълним, че за да бъдат успешни, компаниите трябва да имат организационни структури и бизнес процеси, които са бързи, гъвкави, достъпни и с високо качество.

Всяка организация е различна и има специфични нужди. Могат да бъдат обособени три вида организации³, които преминават през интензивни програми на реинженеринг. Първият вид са тези, които се намират в сериозна конкуренция и които често се нуждаят от подобрене в някои от процесите си, за да бъдат способни да се състезават с другите в своя бранш. Начело на втория вид компании са мениджъри, които виждат бъдещите проблеми малко по-рано и искат да започнат с процеса на реинженеринг преди всички предимства, които притежава компанията да са се изпарили. Третият вид организации са управлявани от мениджъри, които са амбициозни и агресивни и виждат реинженеринга като средство за надмощие над конкуренцията⁴.

¹ Mohapatra, S., Business Process Reengineering, Automation Decision Points in Process Reengineering, Springer 2013.

² Berman, P. K., Successful business process management: What you need to know to get results. AMACOM Div American Mgmt Assn., 2014. 93.

Nisar Q. A. et al., Exploring factors that contribute to success of business process reengineering and impact of business process reengineering on organizational performance, Asian Journal of Multidisciplinary Studies, 2 (6), 2014. 219-224.

Jamali G., Abbaszadeh, M., Ebrahimi, M., Maleki, T., Business process reengineering implementation: Developing a causal model of critical success factors, International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and E-learning, 1 (5), 2011.354-358.

³ Slamanig, M., Business Process Reengineering, Bachelor Master Publishing, 2015.

⁴ Kinni, Th., A Reengineering Primer, Quality Digest, 2007.

Съществуват множество характеристики⁵, които определят реинженеринга на стопанските процеси като съвременен, модерен и ефективен.

Една от най-важните характеристики, които споделят процесите след реинженеринг е отсъствието на поточен процес с множество силно раздробени операции. Някои от силно раздробените операции, извършвани дотогава от няколко изпълнители, са комбинирани в една длъжност, която има задължението да координира стопанския процес. Чрез комбинирането на няколко операции в една се избягва многократното прехвърляне на работата от един специалист на друг, което води до грешки и недоразумения, т.е. намаляват се съгласуванията, с което се ограничава възможността за получаване на неточни данни. Това от своя страна води до съкращаване на проверките и контрола – дейност, която не генерира добавена стойност при стопанските процеси.

Друга особеност на процесите, подобрени чрез реинженеринг е, че не се подчиняват на строгите изисквания за поточна последователност и вместо изкуствено създадена линейна връзка, която забавя трудовия процес, операциите могат да бъдат изпълнявани в логическата им последователност.

При реинженеринга изпълнението на логически свързана верига от операции е възложена на един човек, който изпълнява целия процес. Това е единственият сътрудник, с когото външният клиент контактува. Такъв сътрудник, който отговаря за стопанския процес от началото до края, се нарича отговорен изпълнител на процеса. Ако обаче един стопански процес е по-продължителен, невинаги е възможно всички операции от него да се обединят в една задача, която да се изпълнява само от отделен човек. Понякога различните операции се извършват на различни места. В тези случаи предприятието се нуждае от няколко души, всеки от които управлява част от процеса. В други случаи пък отделният човек трябва да притежава прекалено много умения, необходими за изпълнението на целия процес, което може да се окаже непрактично. В тези случаи се организират мултидисциплинарни групи, наричани обикновено “отговорни екипи”, чрез които се преодолява многократното прехвърляне на работата от един отдел на друг. Членовете на единна мултидисциплинарна група, които по-рано са работили в различни отдели, разположени в отдалечени едно от друго места, сега са обединени в едно звено, на което е възложена пълната отговорност за стопанския процес. Въпреки че предаването на работата между членовете на екипа също може да породи известни забавяния и грешки, те са незначителни в сравнение с проблемите, възникващи при прехвърлянето на задачите между отделни организационни звена. Но може би най-важно е, че при новото положение всеки знае кой е отговорен за бързото и точно изпълнение на процеса.

Нещо повече, изпълнителите сами вземат решения. При предприемането на реинженеринг, стопанските процесите се свиват не само в хоризонтално направление (като възлагат на един отговорен изпълнител или екип осъществяването на множество последователно свързани операции), но и във вертикално направление. Свиване във вертикална посока означава, че ако при традиционния процес определени изпълнители при проблеми са се обръщали за решение към ръководителя си, то при новия процес те взимат решенията самостоятелно. Вместо процесът за вземането на решения да се отделя от непосредствената работа на изпълнителя, той става част от нея. Изпълнителите сега сами извършват тази част от работата, която преди това са вършели единствено техните ръководители.

Друга важна особеност на процесите след реинженеринг е свързана с въвеждането на т.нар. „отговорен мениджър”. Това е от голямо значение, когато операциите на един стопански процес са твърде сложни или разпръснати и не е възможно обединяването им само от един изпълнител или отделен екип. Отговорният мениджър е буфер между останалия все още твърде сложен процес след реинженеринг и клиента. За клиента

⁵ Ангелов, К., Реинженеринг на стопанските процеси на МСП. Управление и устойчиво развитие, 2002. 82

отговорният мениджър е изпълнител на целия процес, въпреки че на практика мениджърът не е такъв. За да изпълнява ролята си (т.е. за да може да отговаря на въпросите и да решава проблемите на клиента), отговорният мениджър трябва да има достъп до всички информационни канали и системи, които използват изпълнителите на процеса, както и да умее да комуникира с тях. Отговорните мениджъри често са наричани „пълномощници“. Те са представители на отдела за обслужване на клиентите. Но те се отличават от традиционните представители на този отдел, които най-често са доста слабо информирани и притежават значително по-малко пълномощия. Пълномощните мениджъри създават на клиентите полезно усещане за интегриран процес на обслужване чрез поемането на всичките им проблеми, без да ги занимават с реалната сложност на действителния процес. Това е от изключително значение, тъй като клиентът има водеща роля за успеха на стопанската дейност на организациите. Проучването, правилното дефиниране и максималното удовлетворяване на потребностите на клиента са гаранция за постигане на основната цел на бизнес организациите. От гледна точка на отношенията „предприятие – клиент“ точното определяне на потребностите на клиента води до промяна на организацията на управление с оглед постигане на основната цел. Често, обаче се получава разминаване между действителните желания и потребности на клиента и продукта, който предприятието произвежда, независимо от факта, че той отговаря на техническите изисквания и условия за производство. Наред с това има разминаване и между оценката на клиента за стойността на продукта и оценката на предприятието. Реинженерингът оказва положително влияние върху намаляването на тези разлики е от определящо значение за постигане на основната цел на предприятието.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предвид динамиката на изменение на бизнес средата, в компаниите непрекъснато се появяват процеси, които не работят ефективно и които се нуждаят от преосмисляне и препроектиране. В тази среда реинженерингът се налага като средство, което в най-пълна степен спомага за усъвършенстване на организацията на управление на предприятията. Реинженерингът не е просто техника за постигане на определена цел, а една комплексна концепция, която ръководителите използват с цел постигане на по-добри резултати.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелов, К., Реинженеринг на стопанските процеси на МСП. Управление и устойчиво развитие, 2002. 82.
2. Berman, P. K., Successful business process management: What you need to know to get results. AMACOM Div American Mgmt Assn., 2014. 93.
3. Jamali G., Abbaszadeh, M., Ebrahimi, M., Maleki, T., Business process reengineering implementation: Developing a causal model of critical success factors, International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and E-learning, 1 (5), 2011.354-358.
4. Kinni, Th., A Reengineering Primer, Quality Digest, 2007.
5. Mohapatra, S., Business Process Reengineering, Automation Decision Points in Process Reengineering, Springer 2013.
6. Nisar Q. A. et al., Exploring factors that contribute to success of business process reengineering and impact of business process reengineering on organizational performance, Asian Journal of Multidisciplinary Studies, 2 (6), 2014. 219-224.
7. Slamang, M., Business Process Reengineering, Bachelor Master Publishing, 2015.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

REGIONAL DEVELOPMENT IN PANDEMIC CONDITIONS: OBJECTIVES AND CHALLENGES

Stefan Stefanov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The purpose of this research paper is to examine the goals and challenges of the regional development in a pandemic.

In accordance with the set topic, the exhibition follows:

- Clarifying the essence of the regional development concept.
- Analysis of the socio - economic situation of different districts in Bulgaria on the basis of summarized data from the beginning of the pandemic.
- Presentation of the main goals and challenges for achieving sustainable and balanced regional development in a pandemic.

Keywords: regional development, economic development, social development, pandemic, regional profiles, regional economy, regional development program.

РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ В УСЛОВИЯ НА ПАНДЕМИЯ: ЦЕЛИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Стефан Стефанов

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Тема на настоящата разработка са целите и предизвикателствата пред регионалното развитие в условията на пандемия.

В съответствие с поставената тема изложението следва следната логика:

- Изясняване същността на понятието регионално развитие.
- Анализ на социално - икономическото състояние на различните области в България на база обобщени данни от началото на пандемията.

– Представяне на основните цели и предизвикателства за постигане на устойчиво и балансирано регионалното развитие в условия на пандемия.

Ключови думи: регионално развитие, икономическо развитие, социално развитие, пандемия, регионални профили, регионална икономика, програма за регионално развитие.

СЪЩНОСТ НА РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ

Регионалното развитие е състояние, при което контролирани от човека фактори водят до рационалното използване на регионално обособени или внесени материални, финансови и човешки ресурси, в полза на преобладаващата част от регионалното население.

Бихме могли да приемем подобна дефиниция, ако територията разполагаше с по-голяма част от необходимите за развитието ѝ ресурси. Но за повечето от икономически региони, липсата на достатъчно ресурси е основен проблем и затова е справедливо в определението да се включи като белег за развитие и осигуряването на необходимите ресурси.

Обобщено, под „регионално развитие“¹ би следвало да разбираме процесът на осигуряване на необходимите условия и ресурси за позитивни промени в икономическата и социална действителност на ограничена територия, като последица от нови технологични решения и по – голяма трудова заетост, които целят повишаване на потреблението на стоки и услуги, социална осигуреност и гражданска сигурност.

Регионалното развитие² заема важна част от държавната политика, която в това отношение би следвало да създава условия за балансирано и устойчиво интегрирано развитие на районите и общините, обхващайки система от нормативно регламентирани документи, ресурси и действия на компетентните органи с цел:

– Да се намалят между регионалните и вътрешно регионалните различия в степента на икономическо, социално и териториално развитие.

– Да се осигурят условия за ускорен икономически растеж и високо ниво на заетост за насърчаване на инвестициите, конкурентоспособността и иновациите.

– Да се насърчи развитието на териториално сътрудничество и интеграция на трансграничните райони.

– Да се подобрява състоянието на територии с неблагоприятни социално-икономически, географски и демографски характеристики.

– Да се постигне по – добра адаптация към климатичните промени и се намали риска от бедствия.

РЕГИОНАЛНИ ПРОФИЛИ – АНАЛИЗ НА РАЗВИТИЕТО ПО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЯ³

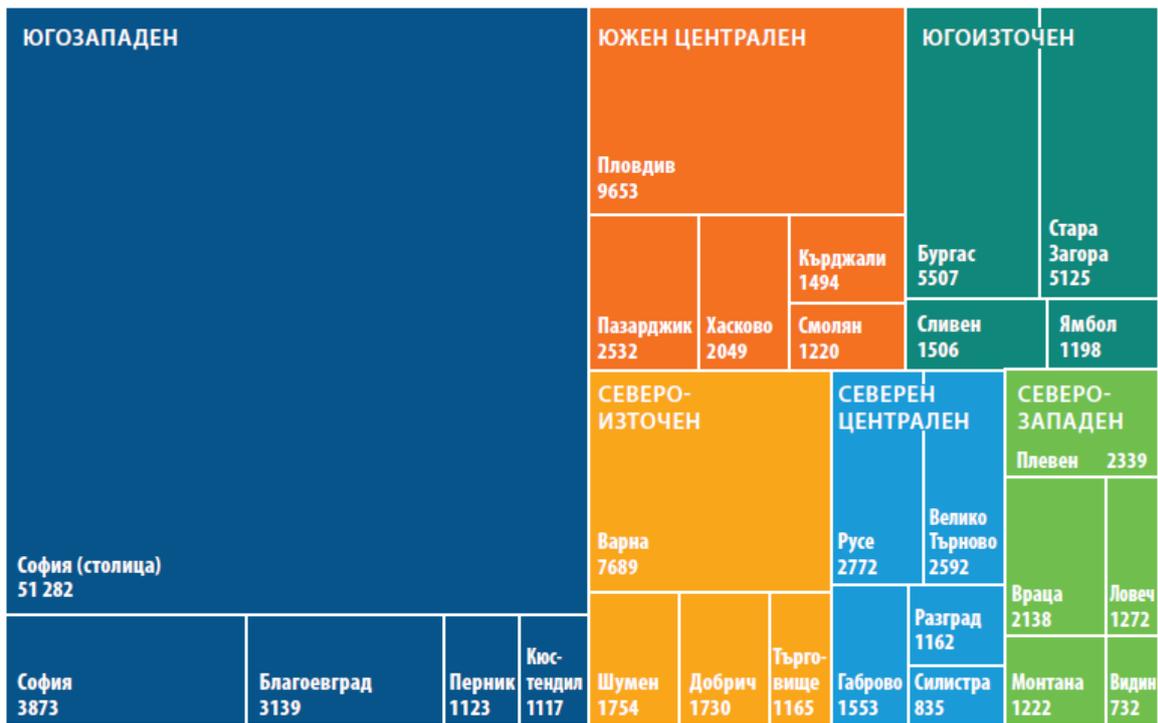
Икономическо развитие

Регионалната карта на икономическо развитие в България е доминирана от големите икономически центрове. За 2019 г. брутният вътрешен продукт (БВП) на София е над 51 млрд. лв., което е близо 43% от икономиката на страната. Извън столицата в Южна България се открояват областите Пловдив (9,7 млрд. лв.), Бургас (5,5 млрд. лв.) и Стара Загора (5,1 млрд. лв.). На север водещо място заема област Варна (7,7 млрд. лв.), следвана от Русе (2,8 млрд. лв.) и Велико Търново (2,6 млрд. лв.). По-малкият мащаб на икономическите центрове в Северна България – с изключение на Варна, както и по-слабата свързаност между тях предопределят до голяма степен и разликата между Севера и Юга в България.

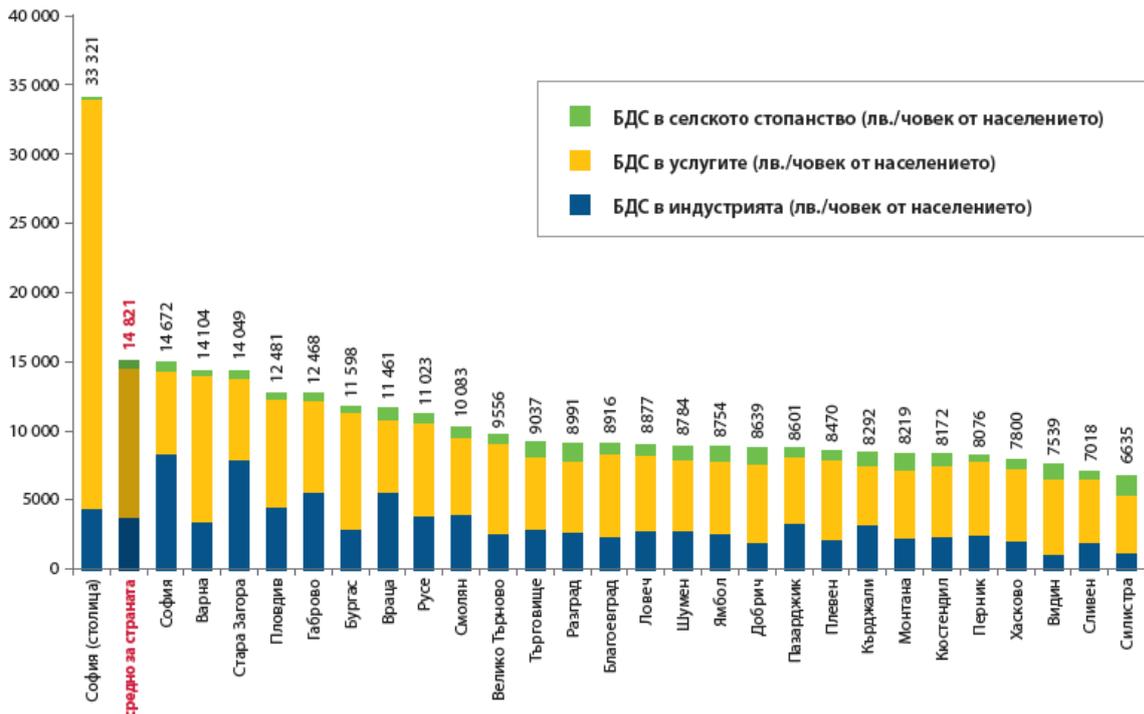
¹ Георгиев, Л. (2012) Регионална икономика. Изд. Нов Български университет. София, стр. 52.

² Закон за регионалното развитие (<https://sofia.obshtini.bg/doc/296758/0>).

³ Регионални профили. Показатели за развитие 2021 г. И.П.И. Институт за пазарна икономика, София.

Фиг. 1. Брутен вътрешен продукт на областите в България през 2019 г. (млн. лв.)

Фиг. 2. Брутна добавена стойност на човек от населението по области през 2019 г.

Брутната добавена стойност на човек от населението по области варира от над 33 хил. лв. в София до под 7 хил. лв. в Силистра. Икономиката на София е силно доминирана от услугите, които носят около 87% от добавената стойност, като столицата изпреварва над два пъти другите големи икономически центрове – Варна, Стара Загора и Пловдив. На второ място в страната излиза област София, която обхваща индустрията в непосредствената периферия на големия столичен град, но също така и голяма част от минното дело и металургията в Средногорието. Наред с област София промишлеността

играе по-значима роля в областите Стара Загора, Враца и Габрово. Селското стопанство носи над 10% от добавената стойност в областите Силистра, Враца, Монтана, Разград, Добрич, Търговище, Шумен, Ямбол и Кърджали. Става въпрос за сравнително по-бедни области, разположени предимно в северната част на страната.

Изводите, които може да се направят, са че пандемията пречупи положителната динамика на пазара на труда у нас. След като за пръв път в новата история на страната ни коефициентът на заетост на населението на 15–64 години надхвърли границата от 70% (2019 г.), през 2020 г. се регистрира свиване на заетостта до 68,5%, като негативните процеси обхващаха всички райони. Въпреки пандемията, големите различия на пазара на труда се запазиха и докато големи икономически центрове отчетоха коефициент на заетост около или над 70%, то по-бедните останаха далеч назад. Всичките пет области с коефициент на заетост под 60% са разположени на север от Стара планина, като най-добре по отношение на заетостта в Северна България са областите Варна, Русе и Велико Търново.

Редно е да се отчете и много силното представяне на област София, която за втора поредна година задмина столицата. Устойчивите показатели на пазара на труда в област София са подкрепени от много доброто развитие на индустрията в широката периферия на столицата, както и от стабилността на големите компании в Средногорието, които преминават успешно през първоначалния шок на пандемията и запазват работните си места.

Независимо от негативния ефект на пандемията върху пазара на труда, следва да се отчетат някои положителни тенденции през изминалата 2021 г. На първо място е продължаващия ръст на възнаграждения, който не е прекъснат от кризата. В рамките на 2021 г. средната брутна месечна заплата в страната надвиши 1500 лв., като темпът на нарастване е над 10% на годишна база. На регионално ниво средната брутна заплата варира от над 2000 лв. в София (столица) до около 1000 лв. в области като Благоевград и Кюстендил. В същото време се наблюдава и възстановяване на пазара на труда, като безработицата започва постепенно да се връща към нивата отпреди кризата.

В крайна сметка, продължаващите Ковид вълни и предизвиканите от тях ограничителни мерки за социален живот и стопанска активност поставят под риск новите работни места, но човешкия капитал и профил на работната сила продължават да са ключови за процеса на възстановяване и продължаваща трансформация на българската икономика.

В края на миналата 2021 г., независимо от поредната вълна на пандемия, възстановяването на стопанския растеж и промяна на регионалната карта остават като приоритет. Технологичната и структурна трансформация на индустрията, в т.ч. промените във веригите на доставки и навлизане на дигиталните услуги продължат да са водещи фактори за развитието по места, а **едно от най-големите предизвикателства** пред растежа остават инвестициите, които все още са потиснати от несигурната икономическа и политическа среда. Стратегическото планиране на общините за периода 2021–2027 г. и усилията на големите икономически центрове за привличане на инвеститори и развитие на индустриалните терени биха изиграли положителна роля и биха подкрепили преобразяването на икономиката, така че безспорно общините имат нужда от подкрепа и най-вече от реални стъпки за финансова децентрализация.

Социално развитие

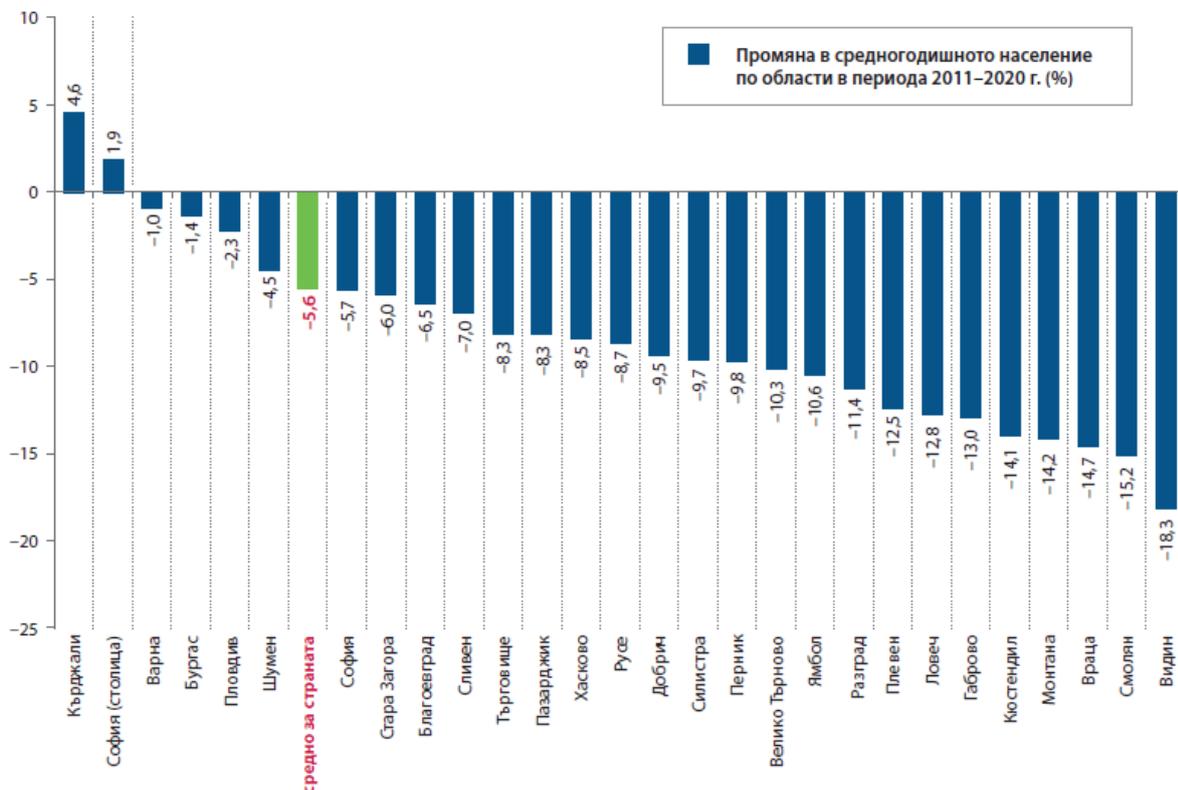
През последното десетилетие населението на 26 области у нас намалява и само в София и Кърджали се наблюдава обратна тенденция⁴. През последните години представянето на Кърджали е много силно, като почти всички населени места в областта отбелязват приток на население. Морските области Варна и Бургас отчетат лек спад, но

⁴ <https://ime.bg/bg/articles/regionalni-profilii-2021-razvitie-po-vreme-na-pandemiya/>

поддържат устойчиво положителен механичен прираст и имат потенциал да обърнат демографските процеси.

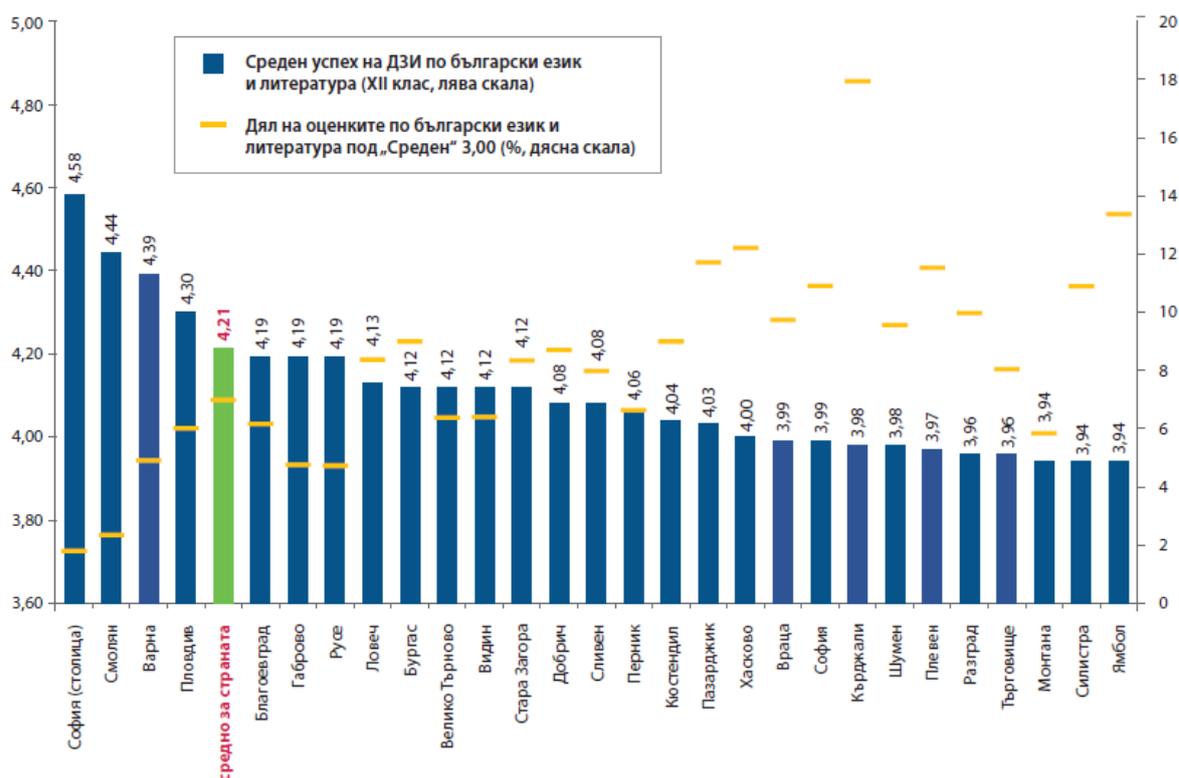
До настъпване на пандемията именно механичният прираст отличаваше силните икономически центрове, които успяваха да привличат млади и активни хора, и съответно там се забелязваше подем, но през 2020 г. настъпи промяна заради пандемията и наложените ограничителни мерки, така че от една страна, много българи се върнаха от чужбина, а от друга, се наблюдаваше миграция на населението от големи градове към по-малки населени места.

През 2020 г. всички големи градове начело със София, Пловдив и Варна са отчели отрицателен механичен прираст, т.е. в тях има отлив на население, а същевременно общо 205 общини са отбелязали положителен механичен прираст, което е безпрецедентно в новата история на България. По време на пандемията областните центрове реално губят население, докато периферните общини регистрират приток на жители и въпреки тази корекция, дългите демографски тенденции по-скоро остават непроменени, като силните икономически центрове са в най-добра позиция да привличат млади и активни хора.

Фиг. 3. Промяна в населението по области в периода 2011–2020 г.

По отношение на образованието, статистиката показва, че то също е сериозно засегнато от пандемията, като в големи периоди от време през последните две години учениците са в режим на дистанционно обучение. Независимо от това, общата картина на образователни дисбаланси у нас се запазва, като най-високи резултати на държавни зрелостни изпити по български език и литература през 2021 г. са отбелязани в София (4,58), Смолян (4,44) и Варна (4,39), а в областите София и Смолян има и много нисък дял на слаби оценки. В общо десет области са регистрирани средни резултати на държавни зрелостни изпити по български език и литература под границата от 4,00, като на места се наблюдава и висок дял (над 10%) на слаби оценки, което показва наличието на сериозни проблеми и предизвикателства пред качеството на училищно образование във въпросните области.

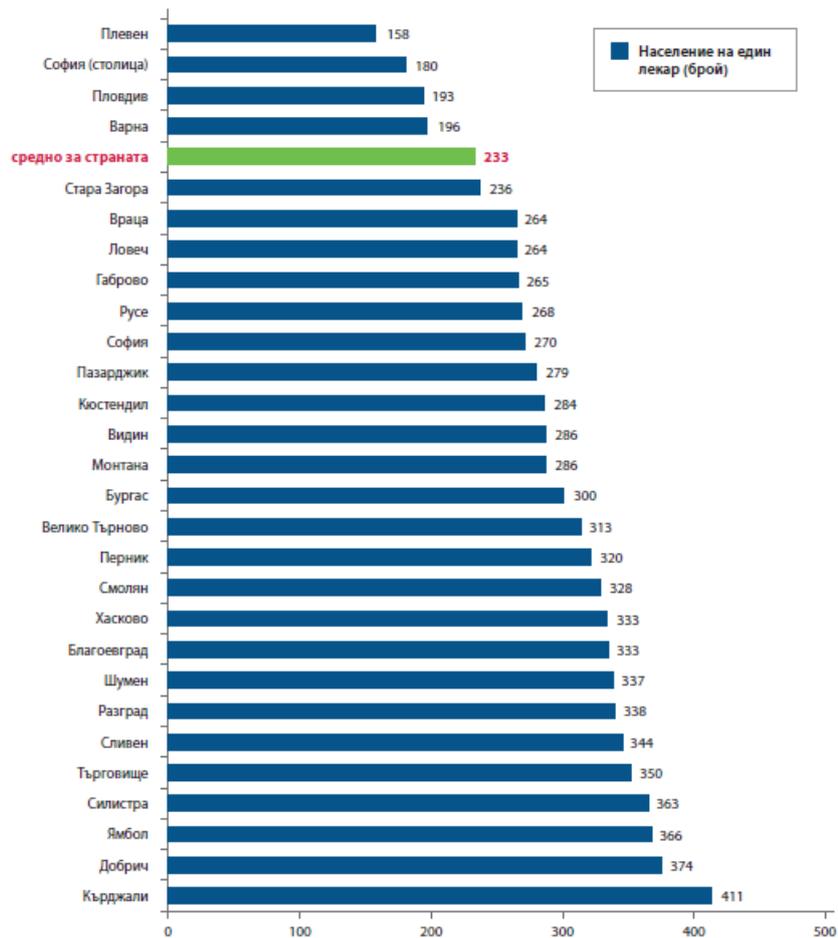
Фиг. 4. Резултати от държавен зрелостен изпит (ДЗИ) по български език и литература през 2021 г.

От началото на пандемията до момента успяхме да направим **важни изводи** за възможностите на здравната ни система да отговори на извънредни обстоятелства. Показатели като брой на болнични легла и достъп до лекари са едни от най-важните за качеството на живот по места, а в същото време регионалните различия в сферата на здравеопазването са особено видими при достъпа на населението до лекари. В области като Плевен, София (столица), Пловдив и Варна, един лекар се грижи средно за по – малко от 200 души от населението, докато в половината области в страната на един лекар се падат по повече от 300 души. В подобен мащаб откриваме и различия по отношение на лекарите специалисти, както и брой на болнични легла, които също варират от около 10 легла на 1000 души в област Плевен до по – малко от 3 легла на 1000 души в областите Перник, Добрич и Шумен.

Изводите от анализа показват, че пандемията се е отразила сериозно на икономическите и социалните показатели на областите у нас, въпреки че заради неравномерното въздействие на ограничителните мерки и прекъсвания между отделните отрасли, влиянието на Ковид пандемията върху отделните части на страната е много различно.

Забелязваме промяна в демографията заради много високата смъртност, но и заради отлив на население от големите градове към периферията им. В същото време, здравеопазването, образованието и културата са тежко засегнати и функционират в условия на извънредни обстоятелства, но независимо от това, големите регионални различия се запазват, поставяйки сериозни предизвикателства пред развитието и сближаване на възможностите в цялата страна, в предвид, че промените в социалната среда в регионите

зависят не само от икономическия подем, но и от правомощията, капацитет и финансова независимост на местните власти⁵.

Фиг. 5. Достъп на населението до лекари по области през 2020 г.

ЦЕЛИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ В УСЛОВИЯ НА ПАНДЕМИЯ

Регионалното развитие е процес на постигане на устойчиво и балансирано развитие чрез насочване на ресурси, инфраструктурно изграждане и икономически дейности в определени райони и важна част от него е политиката за регионално развитие, като елемент на структурната политика, осъществена чрез целенасочени, планово и финансово осигурени въздействия на държавата и общините върху регионалното развитие.

Основна цел на политиката за регионално развитие⁶ у нас е да създаде жизнени, икономически силни и устойчиви региони като отговор на неблагоприятните демографски тенденции и задълбочаване на между - и вътрешнорегионалните различия. Специфичните цели се отнасят до:

⁵ Stoyanova, N. (2018). Guidelines for the development of regional plans for sustainable development in Northern-East Bulgaria. Sustainable development and competitiveness of regions. UARD Collective monograph series; Book 1; First edition ISBN 978-619-203-230-2 Academic publishing house "Talent"; University of agribusiness and rural development Plovdiv, 2018, 205 221.

⁶ Програма за развитие на регионите 2021-2027 (<https://www.mrrb.bg/bg/proekt-na-programata-za-razvitie-na-regionite-2021-2027-g/>)

- Справяне с негативните демографски тенденции и намаляване на регионалните различия по отношение на населението.
- Увеличаване на икономическия растеж на българските региони.
- Насърчаване на балансирано териториално развитие чрез полицентрична мрежа от градове, подкрепена от интегрирани инвестиции.

Предвижда се всички цели да се постигнат чрез значителна промяна в отношението, възгледи и перспективи към регионалното развитие и интегриран териториален подход. Във фокуса на интегрирания териториален подход се поставя ефективното използване на потенциала на всяка територия в тесен диалог и сътрудничество между институциите, които работят на различни нива на управление и други заинтересовани страни, действащи на съответната територия.

Предизвикателствата пред регионалното развитие в условия на пандемия са много, най-вече заради значителното ѝ социално въздействие и сериозно отражение върху икономиките и бизнес във всички сфери.

В тази връзка, определено предизвиканите прекъсвания на вериги за доставка, шокове на потребителско търсене и негативно въздействие върху сектор услуги налагат координирани действия на всички нива, за да се смекчи въздействието върху населението и бизнеса, отчитайки различното отражение на пандемията върху регионите, но и проявявайки адаптивност, гъвкавост и мобилизиране на всички заинтересовани страни в посрещане на неясните бъдещи предизвикателства.

Необходимо е да се засилят политиките, базирани на местни специфики, които да съответстват на местните нужди и специфични потенциали на всяка територия, като с използване на ефективни инструменти на регионалната политика се цели преодоляване или смекчаване на най-съществените регионални различия с негативно влияние върху стандартите на живот и социално-икономически растеж и постигане на балансирано и устойчиво развитие на районите на страната.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се каже, че за справяне с предизвикателства пред регионалното развитие в условия на пандемия, е необходимо да се осигури по-добро развитие на икономическите потенциали и мобилността, както и по - привлекателна среда за живот с възможности за достъп до адекватно жилищно настаняване, качествени и достъпни здравни, социални и образователни услуги, култура, забавления, спорт, работа и отдиш с цел повишаване на стандарта на живот и подпомагане на решаване на проблемите, свързани с демографски дисбаланси и най – вече с изключително сериозните последствия от Ковид пандемията.

В отговор предизвикателства пред регионалното развитие в условия на пандемия се препоръчва прилагане на ефективни инструменти за интегрирано териториално развитие с цел постигане на по - добър инвестиционен фокус, по - ефективни и ефикасни интервенции, подкрепа на територии и интегрирани териториални инвестиции, подкрепа за повишаване на гъвкавостта на образователната и обучителна система, както и за здравеопазване, което да създаде предпоставки за повишаване на продължителността на живота в добро здраве чрез по - развита здравна система, функционираща задоволително и осигуряваща равен достъп до здравеопазване, социално приобщаване за намаляване на социалните неравенства и разбира се засилен между секторен диалог и реализиране на успешни партньорства между различните заинтересовани страни на местно ниво.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Георгиев, Л. (2012) Регионална икономика. Изд. Нов Български университет. София
- 2) Регионални профили. Показатели за развитие 2021 г. И.П.И. Институт за пазарна икономика, София.
- 3) Закон за регионалното развитие (<https://sofia.obshtini.bg/doc/296758/0>)
- 4) Програма за развитие на регионите 2021-2027 (<https://www.mrrb.bg/bg/proekt-na-programata-za-razvitie-na-regionite-2021-2027-g/>)
- 5) <https://ime.bg/bg/articles/regionalni-profil-2021-razvitie-po-vreme-na-pandemiya/>
- 6) Stoyanova, N. (2018). Guidelines for the development of regional plans for sustainable development in Northern-East Bulgaria. Sustainable development and competitiveness of regions. UARD Collective monograph series; Book 1; First edition ISBN 978-619-203-230-2 Academic publishing house “Talent”; University of agribusiness and rural development Plovdiv, 2018, 205-221.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

STATUS AND CHANGES IN THE MICROENVIRONMENT AND DEVELOPMENT OF THE HOTEL BUSINESS BEFORE AND AFTER THE EMERGENCE OF THE COVID-19 PANDEMIC

Stefan Stefanov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The COVID-19 pandemic, the subsequent economic, social and health crisis, and in 2022 the war in Ukraine are undoubtedly some of the most important factors that have influenced the development of our economy. Tourism, and in particular the hotel business, was one of the first to suffer serious losses and which needed rapid restructuring to meet the challenges of these force majeure circumstances that have overtaken the world and our country. In order to see the scale of the changes caused by the pandemic and the war, this article compares the macroeconomic conditions and the state of the hotel business for the period up to 2019, i.e. until the onset of COVID-19 and beyond. On the basis of the research, the conclusion is reached that regardless of the scale of the disaster and the negative impact on the hotel business, the latter adjusts according to the situation, but in general the macro environment in Bulgaria still does not offer conditions for sustainable development and there is no potential for the transformation of the economy and the hotel business, respectively, in the direction of increasing productivity and achieving sustainable growth in the next few years.

Keywords: hotel business, microenvironment, GDP, COVID-19.

СЪСТОЯНИЕ И ПРОМЕНИ В МИКРОСРЕДАТА И РАЗВИТИЕТО НА ХОТЕЛИЕРСКИЯ БИЗНЕС ПРЕДИ И СЛЕД ПОЯВАТА НА ПАНДЕМИЯТА COVID-19

Стефан Стефанов

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Пандемията COVID-19, последвалата икономическа, социална и здравна криза, а през 2022 г. войната в Украйна несъмнено са едни от най-важните фактори повлияли върху развитието на икономиката ни. Туризмът и в частност хотелиерският бизнес е един от първите, който понесе сериозни загуби и който се нуждаеше от бързо преустройство за да се посрещнат предизвикателствата на тези форсмажорни обстоятелства, застигнали света и нашата страна. За да се види мащаба на промените, предизвикани от пандемията и войната, в настоящата статия се прави сравнителна характеристика на макроикономическите условия и състоянието на хотелиерския бизнес за периода до 2019 година, т.е. до възникването на COVID-19 и след това. На базата на изследването се достига до извода, че независимо от мащаба на бедствието и негативното отражение върху хотелиерския бизнес, последният се нагажда според ситуацията, но като цяло макросредата в България все още не предлага условия за устойчиво развитие и няма изграден потенциал за преобразуване на икономиката и респективно хотелиерския бизнес в посока повишаване на производителността и постигане на устойчив растеж в близките няколко години.

Ключови думи: хотелиерски бизнес, микросреда, БВП, COVID-19

УВОД

Известно е, че пандемията COVID-19 даде сериозно отражение върху цялостната макро и микросреда във всички икономики в света. Има сектори на икономиката, които първи понесоха удара, други които затвориха и фалираха, а трети се възползваха от създалата се ситуация. Хотелиерския бизнес е от първите, които понесоха удара и то още през 2019 година в началото на туристическия сезон.

За да се види какви са отраженията и как се справя хотелиерския бизнес не само с пандемията, а и с появилата се след това икономическа, социална, здравна криза, а пък през 2022 година и война в Украйна, е необходимо да погледнем и анализираме някои макроикономически индикатора и да направим съпоставка на двата периода – преди и след пандемията.

МАКРОИКОНОМИЧЕСКИТЕ УСЛОВИЯ И СЪСТОЯНИЕТО НА ХОТЕЛИЕРСКИЯ СЕКТОР ПРЕДИ ПАНДЕМИЯТА ОТ COVID-19

Анализът върху степента на стабилност в развитието на българската икономика се основава на мониторинг по макроикономическа среда и политика и външната бизнес среда, стабилност на институциите, както и обвързаните с тях индикатори.

В табл. 1 са посочени основните макроикономически показатели за един период от 4 години. Първите две години 2018 и 2019 са години преди същинското проявление на пандемията, при все, че тя бе обявена още в средата на март 2019 г., но в крайните данни на 2019г. намират отражение и показатели от преди нейното съществуване. А 2020 и 2021 година са белязани от пандемията и там най-добре се вижда нейното отражение в макромасщаб.

Таблица 1. Макроикономическата стабилност в България преди и по време на пандемията от COVID – 19

Основни макро показатели	2018	2019	2020	2021
Реален сектор				
Брутен вътрешен продукт на глава от населението в евро	5,784	5,937	4,330	5,776
Брутен вътрешен продукт в млрд. евро	41.9	42.8	40.3	42.1
Икономически растеж (БВП, год. промяна в %)	0.5	1.0	2.6	3.9
Потребление (год. промяна в %)	-2.5	2.7	4.3	3.5
Инвестиции (год. промяна в %)	0.3	3.4	2.7	-6.6
Индустриално производство (год. промяна в %)	-0.2	1.8	2.9	2.7
Продажби – търговия на дребно (год. промяна в %)	2.9	9.2	9.8	3.1
Процент на безработица	10.9	10.0	11.2	5.0
Инфлация (по РРІ, год. промяна в %)	-1.3	-0.9	-1.7	-2.9
Търговски баланс, в млрд. евро	-2.0	-2.6	-2.4	-2.0
Експорт (год. промяна в %)	6.9	-0.5	3.9	3.4
Импорт (год. промяна в %)	2.1	-1.6	2.1	-2.8
Финансов сектор				
Платежен баланс (в % от БВП)	-0.3	-3.9	-1.0	0.1
Държавен дълг (в % от БВП)	18.0	24.0	23.0	27.0
Баланс по текуща сметка, в млрд. евро	0.5	0.0	0.0	1.1
Външен дълг в % от БВП	88.0	91.9	74.0	71.1

Източник: <https://tradingeconomics.com/bulgaria/gdp-growth>

България излиза от финансовата криза 2008-2010 година и постепенно подобрява икономическите и финансовите си показатели. Икономическите анализи показват, че 2018-та година се явява четвъртата поред със сравнително висок растеж на brutния вътрешен продукт на страната (БВП). Вътрешното търсене нараства с ускорени темпове като висок растеж се отчита както при частното и публичното потребление, така и при инвестициите. БВП се увеличава реално с 3.1%, в сравнение с 3.8% през 2017 г. Коефициентът на безработица достига до исторически най-ниското си ниво от 5.2%¹. Доверието на потребителите и в частност очакванията им за заетост нарастват до нива, които надхвърлят предкризисните.

Малките и средни предприятия (МСП) имат изключително значение за определени сектори на икономиката, в които генерират голяма част от добавената стойност. Някои сектори са доминирани от МСП поради своята специфика, като „Операции с недвижими имоти“ (98,1%) и в основополагащи сектори, като „Търговия“ добавената стойност от МСП е 82,3%, в „Строителство“ (85,8%), а в „Хотелиерство и ресторантьорство“ 87,0%.

¹ Икономиката на България 2020, УНСС,
https://www.unwe.bg/Uploads/IEP/iep_1d1a1_2020_Икономиката_на_България.pdf

Таблица 2. Относителен дял на добавената стойност по факторни разходи в МСП по икономически дейности (% , НКИД 2008) до началото на пандемията от COVID - 19

Сектори	2015	2016	2017	2018	2019
Добивна промишленост	0,6%	0,5%	0,7%	0,5%	0,7%
Преработваща промишленост	21,3%	21,9%	21,1%	21,0%	19,9%
Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива	5,7%	5,5%	4,6%	3,9%	4,1%
Доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване	1,0%	0,9%	0,9%	0,9%	0,9%
Строителство	8,8%	7,3%	7,7%	8,4%	8,8%
Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети	28,9%	28,5%	28,5%	27,5%	27,1%
Транспорт, складиране и пощи	7,3%	7,5%	7,3%	7,1%	7,0%
Хотелиерство и ресторантьорство	3,9%	4,5%	4,6%	4,4%	4,5%
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения	6,9%	7,6%	8,3%	8,8%	9,7%
Операции с недвижими имоти*	4,0%	4,1%	4,5%	5,2%	4,2%
Професионални дейности и научни изследвания	8,3%	8,2%	8,2%	8,3%	9,1%
Административни и спомагателни дейности	3,1%	3,3%	3,5%	3,7%	3,9%
Ремонт на компютърна техника, на лични и домакински вещи*	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%

Източник: НСИ, Собствени изчисления

Може да се каже, че през 2018 г. външната среда е изключително динамична. Глобалният икономически растеж достига 3.7%, но остава под очакваните темпове, докато растежът в Европейския съюз (1.9%) е по-нисък както от прогнозирания, така и от реализирания през 2017 г.²

През 2019 г. brutният вътрешен продукт (БВП) на България нараства с 3.4%, продължавайки започналата от 2015 г. тенденция на сравнително висок икономически растеж. Ускорението на темпа на икономически растеж в България през 2019 г., е постигнато в условия на *нестабилна външна среда, характеризираща се с търговски спорове и редица протекционистки мерки*. Растежът в Европейския съюз от 1.5% също е по-нисък както от прогнозирания, така и от реализирания през 2018 г. През 2019 г. по данни на НСИ икономически активните предприятия наброяват 349,7 хил., като броят им се запазва относително стабилен през годините. За сравнение с предходната 2018 г. се наблюдава спад с минималните 0,8%.

През 2019 г. номиналният растеж на разходите за труд на единица продукция се забавя до 3.4%, при 5.9% през 2018 г. Годишната инфлация в края на 2019 г. е 3.1%³. През по-голямата част 2019 г. *външните фактори* за нарастване на потребителските цени са ограничени от понижението на годишна база в цените на петрола и неенергийните суровини, котиран в щатски долари.

² Милева С. (2015) Структурни изменения и темп на развитие на туризма под влияние на глобализацията, С., Авангард прима

³ Състояние на малкия и средния бизнес в България и последиците за сектора от COVID-19, 2021, <https://www.b2bconnect.bg/upload/media/default/0001/02/de705311fa0eb378126f71cbc0e4256b717bfef4.pdf>

През 2019 г. банковата система запази стабилност и функционираше при високи нива на ликвидност и капиталова адекватност, висока кредитна активност в конкурентна среда и увеличаващи се регулации. Бюджетното салдо на начислена основа през 2019 г. е на излишък за четвърта поредна година, като достигна 2.1% от БВП. През последните две години преди пандемията от COVID-19 както бюджетните постъпления, така и разходите, се увеличават с двуцифрени темпове.

НЕГАТИВНОТО ВЛИЯНИЕ НА ПАНДЕМИЯТА ОТ COVID-19 ВЪРХУ МАКРОИКОНОМИЧЕСКИТЕ УСЛОВИЯ И ХОТЕЛИЕРСКИЯ БИЗНЕС

През 2019 г. туризмът осигурява 9,9 % от брутния вътрешен продукт и 11,6 % от всички работни места в ЕС⁴. От 2015 г. до пандемията от COVID-19 Европейската комисия преразглежда приоритетите на ЕС в областта на туризма в контекста на стратегиите за политиката в по-общ план, но не ги е претворила в конкретен план за действие в подкрепа на тяхното изпълнение. В отговор на силното въздействие на пандемията от COVID-19 върху туристическия сектор Европейската комисия представи мерки и предложения за смекчаване на въздействието на тази криза върху туристическата индустрия на ЕС и започва действия, насочени към определяне на програма за туризма за периода до 2030 г.

Разпространението на пандемията от коронавирус (COVID-19) в световен мащаб от началото на 2020 г. и въведените мерки за нейното ограничаване се отразяват в значително понижение на глобалната икономическа активност и намаляване на туристическите пътувания, понижаване на финансовите показатели в хотелиерския бизнес. Спад на реалния БВП се наблюдава едновременно във всички географски региони, като дълбочината му е безпрецедентна за периода след Втората световна война (-11.8% в еврозоната, -9.1% в САЩ и -7.9% в Япония).

В отговор на тези развития икономическата политика във всички засегнати държави е насочена към силно облекчаване и приемане на големи фискални и парични *стимули*. Безпрецедентните по обем стимули водят до допълнително откъсване на динамиката на пазарите от икономическото развитие. Първоначалният спад в цените е причинен от голямата несигурност, но бързо е компенсиран при основни индекси от изобилната ликвидност на големите по обем стимули, които не са добре насочени. Появяват се термини от типа на „*lockdown*“ и „*нова нормалност*“. Различните класове активи различно понасят развитието на паниката, свързана с безпомощността на държавите за адекватна бърза реакция срещу развитието на пандемията. Балансите на ЕЦБ и Федералния резерв се увеличават рязко през годината, в резултат на неконвенционалните мерки на паричната политика и щедрите фискални стимули, невъзможни за финансиране без подкрепата на централните банки, които се утвърждават като кредитори от първа инстанция на правителството, банковата система и други институции.

През 2017-2019 г. икономическата активност в страната нараства на тримесечна база с устойчив темп в диапазона 0.6-1.0%, но разпространението на COVID-19 преустанови тази тенденция. Данните от табл. 1 красноречиво говорят за това. БВП през 2019 г. е 42,8 млрд.лв. , а през 2020 г. пада на 40,3 млрд.лв.. Безработицата за 2019 г. е 10,0%, а през 2020 г. вече е 11,2 %. Инвестициите също намаляват, инфлацията се увеличава двойно.

Приносът на туристическата индустрия към икономиката на България е значителен. По данни на Световния съвет за пътувания и туризъм (WTTC) към 2016 г. общият дял на приходите от пътувания и туризъм в БВП на страната е 12,8% като прогнозите са през 2027 г. този дял да достигне до 16,7%. В момента туристическият сектор в България осигурява 362 924 работни места, което представлява 11,9% от всички трудово заети в страната. Очаква се до 2027 г. заетостта в туристическия сектор да нараства с около 1% годишно или да бъдат осигурени общо 462 091 работни места. За да обезпечи устойчивото

⁴ Пак там.

развитие на туристическия сектор и приноса му към икономиката на страната, българската държава си е поставила за цел да създаде благоприятна среда за развитие на конкурентоспособна туристическата индустрия и устойчиво управление на туристическите ресурси⁵.

От гледна точка на производствените фактори, свиването на икономическата активност от началото на 2020 г. се дължи главно на пониженото използване на факторите труд и капитал. Според оценки на Института по икономика и политики влошаването на икономическата активност през януари-септември 2020 г. има основно цикличен характер. В средносрочен план въздействието на пандемията върху потенциалното равнище на производство все още е несигурно и зависи както от намирането на ефективно медицинско решение срещу заразата, така и от реакцията на домакинствата и фирмите към здравната криза.

Поддържането на по-висока норма на предпазни спестявания от страна на икономическите агенти, въздържането от инвестиционни проекти, промяната в структурата на потребителското търсене, затварянето на бизнеси като туристическия, които са били производителни преди пандемията, необходимостта от реорганизация на трудовия процес, са все фактори, които водят до неоптималното използване на наличния капитал, излизане на хора извън работната сила, повишаване на естественото равнище на безработица и намаляване на общата факторна производителност.

Въведените ограничителни мерки срещу COVID-19 преустановиха наблюдаваните през периода 2019-2021 г. положителни тенденции на пазара на труда. По данни от националните сметки заетостта те започват да се понижават още от първото тримесечие на 2020 г., като общо за първите девет месеца годишният темп на спад възлиза на -2.4%. В същото време, коефициентът на безработица се повишава до 8.8% в края на май 2020 г. по данни на Агенцията по заетостта (спрямо 5.6% средно за 2019 г. и 6.2% за 2018 г.). Годишната инфлация се забавя до 0.6% през октомври 2020 г. (спрямо 2.5% средно през 2019 г.).

Преди пандемията от COVID-19 правителствата в България провеждат антициклична фискална политика, което води до натрупване на съществени по размер ликвидни буфери под формата на фискален резерв и ниско равнище на държавен дълг. През първите девет месеца на 2020 г. салдото по консолидираната фискална програма е положително, като дори и в пандемията се следва модела от предходните години за съсредоточаване на разходи през декември, което се отразява на тяхната ефективност. Негативно влияние върху размера на бюджетното салдо оказват влошаването на икономическата активност в страната и действието на автоматичните стабилизатори в икономиката, както и дискреционните мерки на правителството за подпомагане на доходите на домакинствата и фирмите в условията на пандемия⁶.

За смекчаване на негативните икономически ефекти върху банковия сектор в България, произтичащи от пандемията от COVID-19, през 2020 г. БНБ прие своевременно пакет от мерки на стойност 9.3 млрд. лв. за допълнително укрепване на капитала и ликвидността на банките. В допълнение, с цел подпомагане на ликвидността на домакинствата и фирмите, БНБ утвърди общо приложим за кредитните институции частен мораториум за временно спиране на плащанията по банков кредити във връзка с пандемията от COVID-19.

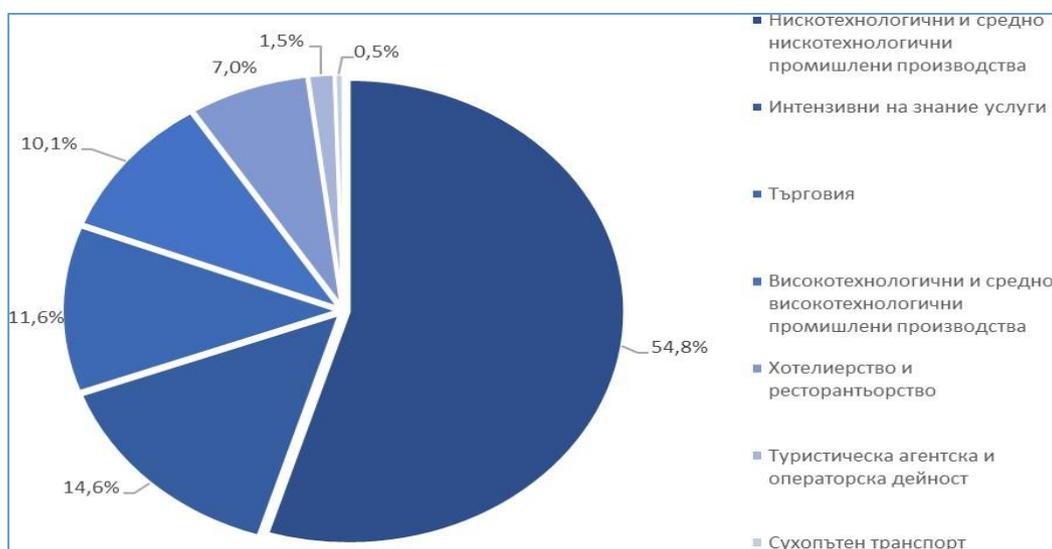
⁵ Националната програма за развитие България 2030

⁶ Стоянова, Н. (2021). Ефекти от пандемията на пазарите на селскостопанска продукция в световен мащаб. Sustainable Development & Competitiveness of Regions. Collective monograph Volume 4 COVID-19: CHALLENGES, RISKS AND OPPORTUNITIES FOR SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT. Academic publishing house "Talent" University of agribusiness and rural development UARD Collective monograph series, стр. 12-26.

По отношение на капиталовите пазари в страната, може да се посочи, че в края на 2018 г. е създаден нов Пазар за растеж на МСП (BEAM -Bulgarian Enterprise Accelerator Market). Той дава възможност на МСП да набират капитал при облекчени условия за обхвата и периодичността на разкриваната от тях информация и въз основа на публикуването на облекчен по форма и съдържание проспект. Позволява се набиране на капитал до 3 млн. евро без проспект, който се одобрява от КФН. По този начин се счита, че компаниите биха имали по-лесен достъп до капиталовия пазар, но въпреки нормативните изисквания остават високи, и до 2020 г. няма регистрирана търговия на този пазар.

През 2021 г. оперативната среда в България е силно повлияна от няколко основни фактора, които нарушават очаквания ход на икономическо и обществено възстановяване. Пандемията от Covid-19 продължи да въздейства върху здравната система, социалната среда и икономиката, чрез последващото синусоидно въздействие на противоепидемичните мерки. Обществено-политическата ситуация в България през 2021 година също зае своята част от общата конюнктура, понесла тежестта на трите поредни парламентарни избори.

От фиг. 1 е видно, че към средата на 2021 г. *дейността на хотелиерските и ресторантьорски предприятия според приоритетните сектори на Изпълнителна агенция за насърчаване на малките и средни предприятия (ИАНМСП) е 7%.*

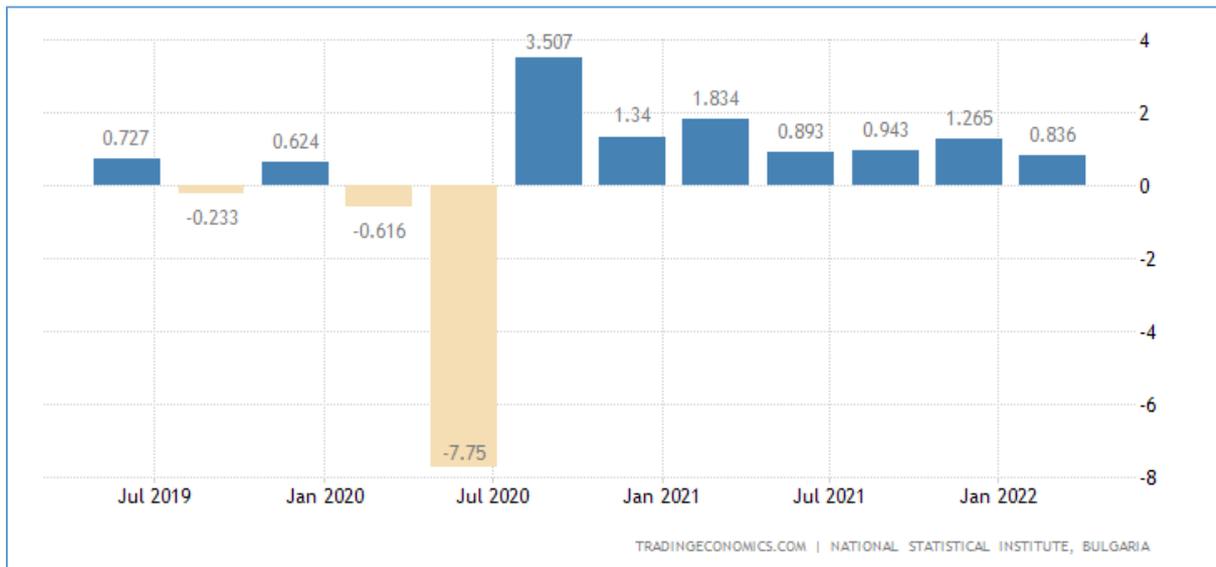
Фиг. 1. Дейност на хотелиерските и ресторантьорските предприятия, 2021 г.

Част от тези събития водят до своето реално изражение върху ежедневието на бизнеса и домакинствата, а именно до ценовата нестабилност в страната, генерирайки ръст на инфлацията от 7,8% на годишна база или най-високата стойност на показателя от 13 години насам. Основната причина за тази вълна са покачващите се цени на енергийните ресурси, които достигат рекордни нива на местния пазар. Това доведе до значителното увеличение на цените по отношение на транспорта (22,2%), комуналните услуги (11,6%), храните (8,8%). Икономическата активност и непромененото крайно потребление обаче допринесе до очакван икономически растеж от около 3,8% през 2021 г. Пазарът на труда също имаше благоприятно развитие, а безработицата продължи да намалява, следвайки тенденцията си, като достигна 4,8% в края на годината. Банковата система остана стабилна, добре капитализирана, с високи нива на ликвидност, покриващи изискванията на регулаторните органи. Кредитната активност генерира ръст в обемите на банките от 9,0% на годишна база, като кредитите на домакинства нараснаха с 13,4%⁷.

⁷ www.bnb.bg

В началото на 2022 г. продължаващата глобална здравна криза все още притиска социалната и икономическата среда. Щамът “Омикрон” остана сериозен фактор през първото тримесечие, което повлия негативно на развитието на бизнеса. Световният инфлационен натиск (ограниченото предлагане срещу силно търсене) оказва значително влияние върху българската икономика и последствията от него остават и през 2022 г., дори и през 2023 година. Според последните очаквания (прогнозирани през януари 2022 г.) БВП на България се очаква да нарасне с 3,5% в реално изражение през 2022 г.

Брутният вътрешен продукт (БВП) на България нараства с 0,84% през първото тримесечие на 2022 г. спрямо предходното тримесечие.

Фиг. 2. Брутен вътрешен продукт на България - растеж
Източник: Национален статистически институт, България,
<https://tradingeconomics.com/bulgaria/gdp-growth>

Уязвимост в икономическото състояние на България поражда и войната на Русия срещу Украйна. Относно пазара на труда, очакванията са насочени към запазване на нивото на безработицата през 2022 г. със среден темп от 4,8%. С добрата си капиталова и ликвидна позиция банките ще продължат да имат всички предпоставки да развиват дейността си, предлагайки на своите клиенти традиционни и иновативни продукти.

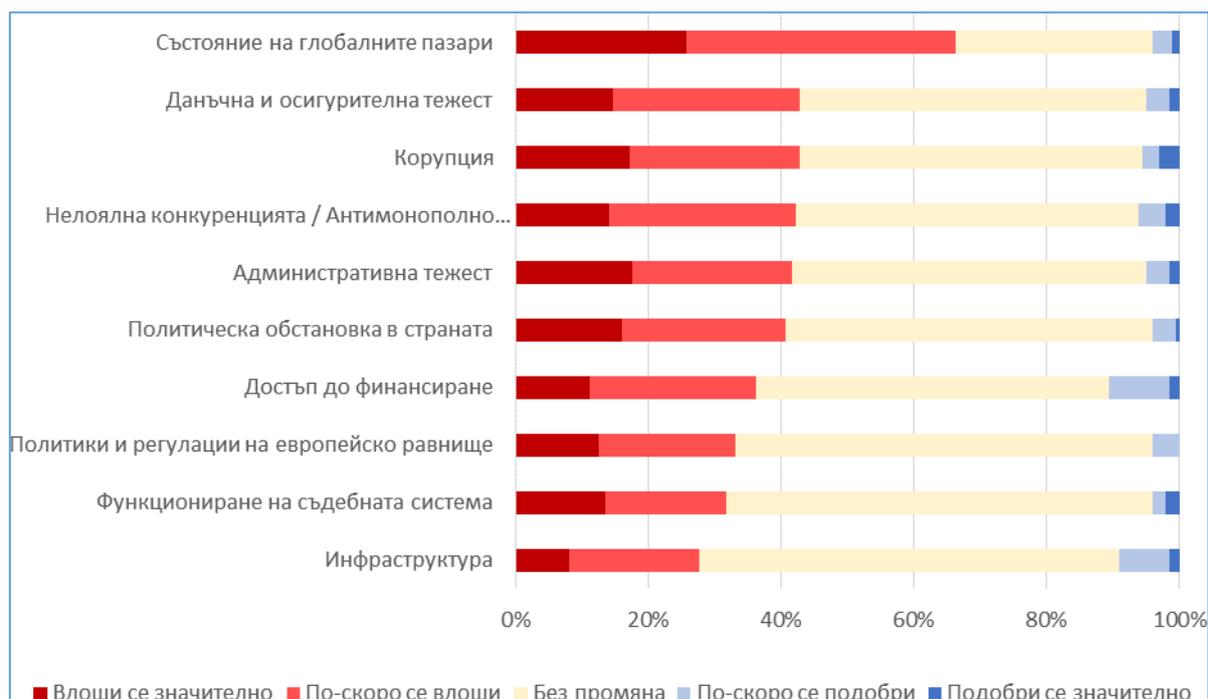
Оценка на промяната във въздействието на посочените външни фактори върху дейността на предприятията в периода март 2020 - март 2021)

Секторите „Хотелиерство и ресторантьорство“ и „Туристическа агентска и операторска дейност“ формират директно около 4.7% от заетостта в страната и 2.4% от брутната добавена стойност в икономиката. В същото време по данни от статистиката на платежния баланс приходите от износ на туристически услуги през 2019 г. възлиза на около 7489 млн. лв. или 6.3% от БВП⁸. За първите шест месеца на 2020 г. свиването на икономическата активност в сектора е допринесло с -0.88 пр.п. за годишния темп на спад на реалния БДС в икономиката (-3.4%).

През 2021 г. очакванията, че туристическият сектор ще се възстанови с по-бавни темпове спрямо останалите сектори, се сбъднаха. Според статистиката на НСИ за посещенията на чужденци в страната, през март и април 2020 г. е регистриран безпрецедентен по своя мащаб спад на пътуванията на чужди граждани. Годишният темп

⁸ Георгиева, М. (2016). Бизнес в примката на 2000 регулации // Капитал.

на спад на посещенията на чужденци в България през април възлиза на - 88.9% (с 650.3 хил. по-малко посещения), като общо за първите десет месеца на годината понижението е в размер на -60.6% (с 6 826.0 хил. по-малко посещения). Общо за периода януари-октомври намаление е регистрирано при пътуванията по всички посоки: „почивка и екскурзия“ с 76.1%, „служебна цел“ с -58.1%, и „други“ с -41.9%. По географско разпределение, регистрираният спад на посещенията от началото на годината се дължи на граждани от страни от Европейски съюз (-63.4%), други европейски страни (51.6%) и останал свят (72.1%).

Фиг. 3. Резултати от анкетно проучване

Източник: Анкетно проучване „Ефекти от пандемията COVID-19 върху МСП“, март 2021 г. ИИП.

През периода финансовият сектор също се характеризира с относителна стабилност. Консолидираният държавен дълг се поддържа в определени граници, като не надхвърля 29% от БВП и по оценка на Световната банка все още е един от най-ниските в ЕС.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпреки реформирането на икономиката, институциите у нас все още не функционират достатъчно ефективно, както се вижда от преминалата криза в банковия сектор, от натрупаните дефицити в енергийния сектор и от лошото качество и ограничен достъп до основни обществени услуги. Решаването на тези институционални предизвикателства би допринесло за подобряването на макроикономическата стабилност, за увеличаване доверието на инвеститорите и би стимулирало растежа в частния сектор.

Дефинирането на проблемите води до заключението, че независимо от изнесените данни описващи макросредата в България като динамична, тя не предлага условия за устойчиво развитие и няма изграден потенциал за преобразуване на икономиката и респективно хотелиерския бизнес в посока повишаване на производителността и постигане на устойчив растеж в близките няколко години.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асенова, М., COVID-19 и отражението върху финансовия пазар в България, Инновации в технологиях и образовании: сб. ст. участници XIV Международной научно-практической конференции «Инновации в технологиях и образовании», 26 марта 2021 г., Филиал КузГТУ в г. Белово. – Белово: Кузбасский государственный технический университет имени Т.Ф. Горбачева, 2021. Сборник статей, том 4, с. 36-39
2. Георгиев, Г., Б, Кръстев, Н. Марева, Инвестиции, Макрос, Пловдив, 2015
3. Георгиева, М., Бизнес в примката на 2000 регулации // Капитал, 2016
4. Икономиката на България, С, УНСС, 2020
5. Илиев, Цв., Микроикономика, изд. Медиа Груп-Иво Йорданов, С., 2012
6. Милева С., Структурни изменения и темп на развитие на туризма под влияние на глобализацията, С., Авангард прима, 2015
7. Националната програма за развитие България 2030
8. Стоянова, Н. (2021). Ефекти от пандемията на пазарите на селскостопанска продукция в световен мащаб. Sustainable Development & Competitiveness of Regions. Collective monograph Volume 4 COVID-19: CHALLENGES, RISKS AND OPPORTUNITIES FOR SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT. Academic publishing house “Talent” University of agribusiness and rural development UARD Collective monograph series, стр. 12-26.
9. Състояние на малкия и средния бизнес в България и последиците за сектора от COVID-19, 2021
10. Анкетно проучване „Ефекти от пандемията COVID-19 върху МСП“, март 2021 г. ИИП.
11. Atanasov, T. Bulgarian business incubators. В: Business Administration: Theory and Practice in Bulgaria. St. Kliment Ohridsky University Press, Sofia, 2017
12. www.bnb.bg
13. www.nsi.bg
14. <https://tradingeconomics.com/bulgaria/gdp-growth>
15. https://www.unwe.bg/Uploads/IEP/iep_1d1a1_2020_Икономиката_на_България.pdf

[df](#)

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

APPROACHES TO HARMONIZATION OF LEGISLATION IN THE FUNCTIONING OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE FIELD OF WINE PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF NORTHERN MACEDONIA

Nikola Bujukliev

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Small and medium enterprises (SMEs) are the "backbone" and the main engine for increasing the rate of economic growth, for the development of high-tech industries and products with high added value, for increasing the competitiveness of the economy. In the wine sector in the Republic of Northern Macedonia, about 99% of all enterprises are small and medium. The country is a candidate for EU membership and as such needs to synchronize its legislation and work according to European standards. In this respect, the study of the legal framework for the functioning of SMEs, especially in the wine sector, which is the second largest after tobacco production in the field of agriculture, is very relevant. The object of study are the criteria for differentiating SMEs, as well as the approaches used. On this basis, a number of proposals are made to harmonize the legal framework for the functioning of SMEs in the wine sector in the Republic of Northern Macedonia.

Keywords: small and medium enterprises, wine sector, quantitative criteria of SMEs, qualitative characteristics of SMEs.

ПОДХОДИ ПРИ ХАРМОНИЗИРАНЕ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО ПРИ ФУНКЦИОНИРАНЕТО НА МАЛКИТЕ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ОБЛАСТТА НА ВИНОПРОИЗВОДСТВОТО В Р. СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ

Никола Буюклиев

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Малките и средни предприятия (МСП) са “гръбнакът” и основният двигател за увеличаване на темповете на икономически растеж, за развитие на високотехнологични производства и продукти с висока добавена стойност, за повишаване конкурентоспособността на икономиката. В сектора на винопроизводството в Р. Северна Македония около 99% от всички предприятия са малки и средни. Страната е кандидат за член на ЕС и като такава е необходимо да синхронизира законодателството си и да работи по европейските стандарти. В този аспект изследването на правните рамки на функционирането на МСП, особено в сектора на винопроизводството, който е втори по големина след тютюнопроизводството в областта на селското стопанство е много актуална. Обект на изследване са критериите за разграничаване на МСП, както и подходите, които се използват. На тази основа се правят редица предложения за хармонизиране на правната рамка при функционирането на МСП в сектора на винопроизводството в Р. Северна Македония.

Ключови думи: малките и средни предприятия, лозаро-винарски сектор, количествени критерии на МСП, качествени характеристики на МСП

ВЪВЕДЕНИЕ

Правната рамка на лозаро-винарския винарски сектор, в т.ч. сектора на винопроизводство, в Р. Северна Македония е дефинирана от Закона за виното (Законот за виното, бр. 70/2018). Основните цели на закона са защитата на интересите на винопроизводителите и производителите на вино и потребителите на вино, подобряване на качеството на виното и другите винарски продукти и доброто функциониране на вътрешния и външния пазар на винено грозде и вино.

Законът урежда планирането и управлението на производствения потенциал за производство на грозде, производство на вино, пазар и търговия с вино, класификация на вино, производство, маркиране и защита на вина с географско наименование и описание, маркиране и защита на виното, както и асоциация на производителите на вино. Законът за виното въвежда задължителни записи на площите под лозята и количествата, произведени чрез Националния регистър на лозята и система от задължителни декларации. В него са утвърдени енологичните средства и процедури, прилагани в Европейския съюз за лозарската зона, както и правилата за етикетирание, които са хармонизирани със същото на ниво ЕС и са предписани като задължителни както за вътрешния, така и за чужди пазари. Въз основа на закона са приети редица нормативни актове, разпоредби, правила, правила, регламентиращи технически аспекти на производството на вино.

От международна гледна точка, най-важният акт, който засяга областта на лозарството и винопроизводството в Република Северна Македония, е „Допълнителният протокол за виното между ЕС и Република Северна Македония“, който беше приет въз основа на член 27, параграф 4 от Споразумението за стабилизиране и асоцииране. С

„Допълнителния протокол за виното“, наред с други неща, Република Северна Македония поема задължението да приеме европейското законодателство в областта на гроздето и производството на вино. Най-важният аспект на Допълнителния протокол за вино със сигурност е регулирането на търговията с вино между ЕС и Република Северна Македония и въвеждането квоти на безмитни в търговията с вино.

Също така ЕС прие Европейската харта за малките предприятия (Европейската харта за малките предприятия, юни 2000 г.), където определя политиката на ЕС към сектора на малките предприятия, като оценява, че те са гръбнакът на икономиката на Европа и ключът към нейната конкурентоспособност. Усилията на Европа да въведе новата икономика ще бъдат успешни само ако малкият бизнес придобие първостепенно място в дневния ред на обществото, е записано в европейската харта. Малките предприятия са най-чувствителни към промените в бизнес средата. Те първи страдат от прекалената бюрокрация и те първи процъфтяват при инициативите за намаляването ѝ, се припомня в хартата. Според нея малките предприятия трябва да се разглеждат като основен двигател за иновации, създаване на заетост, както и за социална и местна интеграция в Европа. Следователно трябва да се създаде възможно най-подходящата среда за развитие на малките предприятия и предприемачеството. Положението на малките предприятия в Европейския съюз може да се подобри чрез предприемането на действия за стимулиране на предприемачеството, оценка на съществуващите мерки, и когато е необходимо, тяхната промяна в полза на малкия бизнес и осигуряването на адекватно отчитане на нуждите на малкия бизнес от страна на законотворците.

Р. Северна Македония е подписала тази харта и спазва нейните принципи, но среща редица трудности. В това отношение правилно отбелязва Европейската комисия, че малките предприятия в страните кандидатки за членство в ЕС не са развили предприемачески дух и все още не разполагат с достатъчно средства, за да разберат своите нужди и възможности. В областта на административните услуги за бизнеса се отчита напредък, но се изтъква необходимостта от увеличаване ефективността в работата на държавната администрация на всички равнища.

Р. Северна Македония като страна кандидат за член на ЕС трябва да синхронизира своето законодателство с това на страните в ЕС, в т.ч. в областта на малките и средни предприятия и лозаро-винарския отрасъл и винопроизводството.

ПОДХОДИ ПРИ ХАРАКТЕРИЗИРАНЕТО НА МАЛКИТЕ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В специализираната литература и бизнес практиката има различни определения за това кое предприятие може да се нарече малко, средно или голямо. В изложението няма да се спираме подробно на многобройните мнения, а ще се опитаме да характеризираме малките и средни предприятия (МСП) на базата на количествените и качествените критерии, които ги определят и по които се различават.

При дефинирането на МСП се прилагат **два подхода**:

1. Категоризиране на МСП на базата на количествени критерии;
2. Разграничаване на МСП на основата на качествени характеристики.

Изследванията показват, че най-често се прилага първият подход, защото той е лесен за прилагане поради конкретността на посочените в критериите детерминанти и се предпочитан както от страна на публичните администрации така и от икономическата статистика. Разбира се, че този подход не е универсален поради различията в социално-икономическото развитие на страните.

Текущите критерии не са константа. Те са променяни многократно. От правна гледна точка класифицирането на малки и средни предприятия се въвежда в ЕС с препоръка на Европейската комисия от 3 април 1996 г. относно дефиницията на малки и средни предприятия (Recommendation 96/280/EC of 3 April 1996). Целта е да се постигне

съгласуваност и последователност при провеждане на политиката за малки и средни предприятия на национално ниво и на ниво ЕС. От 1 януари 2005 г. в ЕС влиза в сила нова дефиниция за малките и средните предприятия. Според нея микропредприятието е с по-малко от 10 души персонал, с оборот до 2 млн. евро или балансово число до 2 млн. евро. Малкото предприятие е с до 50 заети, до 10 млн. евро оборот или балансово число до същия размер. Средно вече ще е предприятие с до 250 назначени, с оборот до 50 млн. евро или балансово число до 43 млн. евро. Целта на промяната е да се попречи на евентуалното нарушаване на баланса в конкуренцията на пазара и да не се предоставят прекалено големи преференции на избрани участници в него.

При дефинирането на стопанските субекти като малки, средни и големи се използват различни термини – фирми, предприятия, бизнес структури и др. В това отношение европейското законодателство е категорично и естествено е да започне с тезата, че това са предприятия и да даде съответното определение. Според новата дефиниция, предприятие е „всяко лице, занимаващо се със стопанска дейност, независимо от неговата законова форма“. Така самостоятелно заетите лица, семейните фирми, съдружията и асоциациите, занимаващи се законно със стопанска дейност, могат да се считат за предприятия. Определящият фактор е стопанската дейност, а не правната форма.

Прилагат се количествени критерии и качествени характеристики за оценка.

Количествен подход при определянето на МСП

Наблюденията по прилагането на количествените критерии в отделните страни показва, че има доста голямо разнообразие в параметрите на избраните критерии. Така в страните извън ЕС се наблюдават доста различия. Световната банка също има свои виждания по въпроса и свои параметри на критериите. Както беше изтъкнато след 2005 г. Европейската комисия наложи единни количествени критерии, независимо, че те също се приемат нееднозначно от отделните държави поради различията в отраслов, социален, технологичен, финансов аспект.

Количествените критерии са три: численост на персонала (брой служители), годишен оборот, годишен баланс.

Необходимо е да се отбележи, че докато спазването праговете за числеността на персонала е задължително, едно МСП може да избира да се съобразява с тавана за оборота или с този за баланса. То не е задължено да удовлетворява и двата критерия, като може да превиши единия от тях, без да загуби статута си. Новата дефиниция предлага този избор, тъй като по самия си характер предприятията от различните сектори имат различен оборот. Чрез предоставянето на възможност за избор между този критерий и критерия за общия баланс, отразяващ общите активи на дадено предприятие, се гарантира справедливото третиране на МСП, занимаващи се с различни видове стопанска дейност.

Таблица 1. Европейска класификация на предприятията според численост на персонала, годишен оборот, годишен баланс

Категория на предприятието	Численост на персонала	Годишен оборот	Годишен баланс
Средно	< 250	50 млн €	43 млн €
Малко	< 50	10 млн €	10 млн €
Микро	< 10	2 млн €	2 млн €

Числеността на персонала или броят служители е ключов първоначален критерий за определяне на категорията, към която спада едно МСП. Той е задължителен и лесно се отчита от статистиката, публикува се и може да се контролира. В специализираната литература се срещат мнения които потвърждават водещата роля на този показател, но

също така и такива, които считат, че той не е обективен. Така например Остеръонг и Нейман са на мнение, че „броят на заетите не представя истинската картина на малките предприятия и може неправилно да се предположи, че ако компанията е по-голяма се нуждае от повече заети лица“ (Osteryoung, J.S. and Newman, D. 1993, pp. 219-231). Гипсон и Ван дер Ваарт пишат, че не винаги „за да се развива една компания е необходимо да наемат повече лица, тъй като това може да доведе до заблуждаващата идея за неефективност на МСП“ (Gibson § van der Vart, 2008). Пак според тях оборота е по-реалистичен и значим показател, поради факта, че е налична информация за него и лесно може да се екстраполира.

Важно е да се знае какви лица се включват в този критерий. Той обхваща персонала на пълно и непълно работно време, сезонните работници и включва: служителите; лицата, работещи за предприятието, които съгласно националното законодателство се считат за негови служители; собствениците-управители; партньорите, ангажирани в редовна дейност в предприятието и облагодетелстващи се от финансовите предимства от него. Числеността на персонала се изразява в годишни работни единици. Всеки, който е работил на пълно работно време през цялата посочена година, се брой като една единица. Персоналът на непълно работно време, сезонните работници и тези, които са работили не през цялата година, се представят чрез дробни части от една годишна работна единица.

Всичко това дава представа за обхвата на числеността на персонала, но отделните страни в света имат свободата да определят броя на служителите си и според други допълнителни изисквания. Така например в САЩ и Япония към тях те причисляват също: типа икономическа дейност, производителността в предприятието, както и в допълнение някои финансови показатели. В развиващите се страни броя на работниците е значително по-малък и обикновено компании с над 100 души се считат за големи.

Европейската комисия насърчава "критерия за броя на служителите като основен критерий, но въвеждането на финансов критерий е необходим допълнителен елемент за разбиране на реалния мащаб и производителността на предприятието и неговата позиция в сравнение с неговите конкуренти" (European Commission, 2003).

В това отношение показателна е следващата таблица, даваща представа как страните извън ЕС определят количествения критерий „брой на персонала“ при дефиниране на МСП.

Таблица 2. Разграничаване на предприятията според броя на персонала в страни от света (Vasileva, H., 2019)

	Микро	Малко	Средно	МСП	Голямо
Страни от ЕС, Норвегия, Исландия и Швейцария	1-9	10-49	50-249	0-249	250+
Австралия	0-9	10-49	50-199	0-199	200+
Канада	0-9	10-49	50-499	0-499	500+
Япония	4-9	10-49	50-249	0-249	250+
Нова Зеландия	1-9	10-49	50-99	0-99	100+
Турция	1-19	10-49	50-249	1-249	250+
САЩ	1-9	10-99	100-499	1-499	500+

От таблицата е видно, че в САЩ броя на персонала е два пъти по-висок от този в страните от ЕС и Япония, пет пъти по-висок от Нова Зеландия.

В същото време може да се посочи, че мощна финансова институция като Световната банка също прилага свои количествени изисквания към критерия брой на персонала. При тях средносписъчният брой на персонала за микро предприятие е по-малък от 10 човека, за малко предприятие е между 10 и 49 и за средно предприятие между 50 и 300 човека.

Критерият брой на персонала има както положителни така и негативни страни. Положителните са, че е ясно дефиниран, лесно изчислим, статистически обхванат и значим,

приложим. Като негативна страна може да се посочи, че в ерата на интернационализацията и дигитализацията той се различава в отделните сектори на икономиката, все повече хора работят на непълнен работен ден, особено тези в отрасли със сезонен характер, което впрочем се отнася и до лозаро-винарския сектор. Във време на пандемия и финансови кризи този показател все повече показва своите специфики.

Годишният оборот се определя, като се изчислят приходите, които предприятието е получило от продажби и услуги след изплащането на всякакви задължения. Оборътът не включва данък добавена стойност (ДДС) или други непреки данъци. Въпросът, който се поставя на много обсъждания както в Европейската комисия, така и на национални съвети е доколко критериите за годишен оборот са съпоставими в страните от ЕС, обвързани със спецификата по отрасли, сезонност на производството, все по-широката автоматизация и кибернетизация, а също в последните години и на световната финансова криза и пандемията от COVID-19.

Таблица 3. Сравнителна таблица на количествените изисквания по критерия „годишен оборот“ и „стойност на активите“ между ЕС и Световната банка

	Количествени критерии на ЕС	Количествени критерии на Световната банка
Микро предприятие	2 млн €	100 хил.\$
Малко предприятие	10 млн €	3 млн.\$
Средно предприятие	50 млн €	15 млн.\$

Вижда се, че в страните извън ЕС тези показатели са различни. Прави впечатление, че количествените критерии на ЕС са 20 пъти по-големи за микро предприятията и над 3 пъти за малките и средни предприятия. Тези различия естествено, че водят до несъпоставимост между икономиките на страните и възможностите за правене на бизнес и международно сътрудничество. Те провокират много въпроси, едно от които е свързано именно с дефинирането на понятието МСП. Като недостатък при използването на оборота се изтъква, че той варира значително в отделните сектори и няма съпоставимост. Затова в САЩ и Япония прилагат още един критерий, а именно – типа на икономическа дейност.

Общият годишен баланс отразява стойността на основните активи на предприятието. Тук количествените стойности са същите като при предходния критерий. Този финансов показател е един от най-критикуваните в страните от ЕС. Аргументите им са свързани с това, че независимо, че международните счетоводни стандарти изискват еднаквост не всички страни прилагат еднакво принципите на счетоводството и се забелязва, че липсва необходимата хармонизация и сравнимост във финансовите отчети за МСП. Не бива да се пропуска факта, че тук въздействие имат инфлационните процеси и промяната във валутните курсове.

Качествен подход при определянето на МСП

Количествените критерии са само едната страна на определяне същността на малките и средни предприятия и тяхното разграничаване. Втората страна са качествените характеристики. В доклади на Европейската комисия, нормативни документи, публикации на автори, работещи по темата могат да се срещнат сходни, но и доста различни критерии, на базата на които може да се определи доколко едно предприятие е микро, малко или средно.

Едни от най-често цитираните и анализирани качествени характеристики на МСП са тези посочени в Доклада Болтън от 1971 г. В него се определят три характеристики на малките фирми:

- управление на фирмата от нейния собственик;

- относително малък дял от пазара;
- независимост (фирмата е свободна от външен контрол в основните си решения).

Малките и средни предприятия са независими пазарни образувания, изложени на конкуренция, която ги принуждава да бъдат отворени за приемане на нови идеи или нови продукти и услуги, нови технологии, нови начини на разпространение, поемане на риск, което се изразява като (Потевска, 2000).

- специализация, което означава да се направи един тесен, т.е. по-малък сегмент или фаза на някакъв производствен комплекс чрез сътрудничество с големите компании;
- иновации, т.е. създаване на по-висока добавена стойност;
- рационалност или потребление на по-малко ресурси за единица продукция;
- адаптивност, т.е. адаптиране към нови видове ресурси, нови форми на енергия, нова организация на работа и т.н;
- гъвкавост и мобилност, т.е. готовност за промяна и преминаване от една дейност в друга, от едно място на друго;
- интензивност на труда, което означава усвояване на работната сила чрез самостоятелна заетост.

Действително в специализираната литература се срещат много и понякога противоречиви качествени характеристики. Една от най-известните и синтезирани класификации е направена от UNIDO - „Организацията за индустриално развитие“ на Организацията на обединените нации (Vasileva, 2019).

Таблица 4. Съпоставка на качествените критерии за МСП и големи компании

Категория	МСП	Големи компании
Управление	Функции свързани с личността; Собственик предприемач	Професионално управление; Функционално разпределение
Персонал	Мултидисциплинарен; Липса на служители с университетско образование	Доминиране на служители с университетско образование; Специализация
Организация	Персонални контакти	Формализирана комуникация
Продажби	Несигурни	Силна конкурентна позиция
Отношения с клиенти	Нестабилни	Базиран на дългосрочни контакти
Производство	Интензивно на труд	Интензивно на капитал; Икономии от мащаба
НИРД	Следват пазара; Интуитивен подход	Институционализирани
Финанси	Самофинансиране; Семейни финанси	Диверсифицирана капиталова структура; Достъп до капиталови пазари

Малките предприятия са компании, които наемат малък брой хора и обикновено са частна собственост и се управляват от еднолични търговци или предприемачи, работещи в партньорство. Индикаторите за изразяване на размера на предприятията са броят на зетите, размерът на активите, т.е. капиталът, обемът на дохода или нивото на печалбата. Те могат да започнат работа с малък капитал, да работят за ограничено време, бързо да се адаптират към промените на пазара и могат лесно да отговорят на новите изисквания на клиентите. Също така те установяват директна връзка със своите клиенти, бързо реагират на промените в средата и желанията на клиентите си.

Малките предприятия се сблъскват с различен брой и видове проблеми. Те често фалират, което до голяма степен е резултат от лошо планиране, а не толкова влиянието на

икономически или социални фактори. За да се избегнат непредвидените последици собствениците трябва да прилагат различни маркетингови стратегии и техники, които да им помогнат да се приспособят към средата, пазара, клиентите и да предложат конкурентни стоки и на разумни цени, да познават добре възможностите на конкурентите си и собствените силни и слаби страни.

Малките предприятия се управляват от самия собственик, капиталът се осигурява от него, семейството или малка група хора. Тези предприятия оперират на местно ниво, те са гъвкави, не изискват голямо финансиране на текущите нужди и често новите работни места се заемат от хора от семейството. Тяхното производство е специализирано, те произвеждат продукти, които изискват специални умения, финансират се със собствени средства, рядко ползват банкови заеми или кредити от специални фондове. Малките предприятия имат директен контакт с клиентите, познават ги, гъвкави са и по този начин в определени области имат конкурентно предимство в избрания пазарен сегмент.

Качествените характеристики, на които трябва да отговарят малките предприятия, вкл. в лозаро-винарския сектор, са разнообразни и приложението им не може да бъде еднакво или да даде съпоставими резултати заради влиянието на макро и микро фактори в самите страни, икономически, политически, технологични различия, нееднаквост по отношение на отрасъла и мащаба. Това е и причината тези характеристики да не са дефинирани юридически в документи на ЕС или отделните държави.

ПРАВНА РАМКА И КЛАСИФИКАЦИЯ НА МАЛКИТЕ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ В Р. СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ

Р. Северна Македония постепенно синхронизира своето законодателство в областта на МСП и прие нова класификация на търговците, според техния размер, а именно: микро, малки, средни и големи предприятия.

Съгласно Закона за търговските дружества (Типови на претпријатија), *микротрејдър* се счита за търговец, който през всяка от последните две счетоводни години, т.е. през първата година от дейността, е отговарял на първия критерий и поне на един от другите критерии:

- Средният брой на служителите въз основа на часовете на работа е до 10 служители;
- Брутният доход, реализиран от търговеца от какъвто и да е източник не трябва да надвишава 50 хил. евро в еквивалент на денари;
- Най-много 80% от брутния доход на търговеца да се получава от един-единствен клиент/потребител, от лице, свързано с клиента/потребителя.

Малък търговец е търговец, който през всяка от последните две счетоводни години, т.е. през първата година от дейността си е изпълнил първия критерий и поне един от другите критерии:

- Средният брой на служителите въз основа на часовете на работа е до 50 служители;
- Годишният приход да е по-малък от 2 млн. евро в еквивалент на денари;
- Средната стойност (в началото и в края на счетоводната година) на общите активи да е по-малка от 2 млн. евро в денарна стойност.

Горните дефиниции са доминирани от количествени критерии за определяне на икономическата мощ на малкото предприятие, за сметка на качествени характеристики, които биха обяснили характера и функционирането на малкото предприятие. В тази връзка е необходимо да се обърне по-сериозно внимание именно на качествените характеристики, като например: независимост, пазар, на който работи, приходи от продажби, собственост

върху капитала, иновативност, корпоративно управление, управление на човешките ресурси и др

Таблица 5. Сравнение на микро, малки и средни предприятия в ЕС и РСМ¹

	Определение на ЕС	Търговско право (2004)
Микро	До 10 служители	До 10 служители
	Годишен оборот \leq 2 милиона евро	Годишен оборот $<$ 50 000 евро
	Балансова стойност \leq 2 милиона евро	Най -много 80% от брутния доход се реализира от един клиент
Малки	До 50 служители	До 50 служители
	Годишен оборот \leq 10 милиона евро	Годишен оборот \leq 2 милиона евро
	Балансова стойност \leq 10 милиона евро	Балансова стойност \leq 2 милиона евро
Средни	До 250 служители	До 250 служители
	Годишен оборот \leq 50 милиона евро	Годишен оборот \leq 10 милиона евро

В Р. Северна Македония секторът на малките и средни предприятия е много голям - над 99%. Всъщност така е и в страните от ЕС, където 99.8% са малки и средни, а 93.1% от всички предприятия имат под 10 служители, което ги категоризира към микропредприятията (Schmiemann, 2012). Броят на регистрираните компании непрекъснато расте. Малките предприятия представляват важен сегмент в цялостната национална икономическа дейност. Тези предприятия са жизнено важни за европейската икономика и затова ЕС провежда от години целенасочена държавна подкрепа на сектора на МСП в следните основни направления: предоставяне на безплатни и субсидирани бизнес и информационни услуги; създаване на благоприятно бизнес обкръжение; обмен на добри производствени практики; насърчаване и субсидиране на научната и развойната дейност; субсидиране на технологичния одит; субсидирано професионално обучение; насърчаване и субсидиране на инвестиционната дейност; насърчаване на сдружаването и развитие на връзките между МСП от отделните държави; насърчаване на електронната търговия и на маркетинга в Интернет.

По-важните характеристики на малките предприятия, които са приложими и в сектора на винопроизводство, могат да се синтезират така (The Sustainable SME, 2012):

- *Търсене на независимост* - собственикът работи за себе си и за семейството си, мотивиран е от получаването на доходи, с които да се издържа и да печели;
- *Предприемачество и поемане на риск* - поколения собственици на малки предприятия са предприемачи, готови да поемат риск, различен от този, който поема големият бизнес при вземане на решения. Те изпълняват набелязаните задачи с увереността, че това е полезно за семейството;
- *Персонализация* - малките предприятия са напълно независими компании с частна собственост, управлявани лично от собственика;
- *Едностепенна управленска структура* - отсъства многостепенната управленска йерархия, както в големите компании. Малките предприятия обикновено се управляват от собствениците или малките екипи, които вземат решенията. Собственикът е едновременно изпълнителен директор, мениджър човешки ресурси, мениджър изследвания и развитие, финансов контролор и др.;

¹ Източник: изследване на автора

- *Малък пазар* - много малки предприятия са местни предприятия, които работят и реализират продукцията и услугите си на местния пазар. Имат малък пазарен дял и произвеждат уникални продукти или такива съобразени с търсенето на местния пазар;
- *Самофинансиране* - малките предприятия използват предимно собствени средства. Финансирането е ограничено до бизнес операции и заплати на служителите;
- *Гъвкавост* - малки предприятия са много гъвкави и бързо се адаптират на променящите се външни условия.

Тези характеристики с пълна сила се отнасят и за малките предприятия в Р. Северна Македония. В случая в сектора на винопроизводство има някои специфики, но като цяло те се отнасят и до разглеждания сектор. Може да се каже, че винарните и продукцията на вино и ракия се нуждаят от допълнително финансиране, тъй като имат значителни разходи както за закупуването на дълготрайни материални активи, така и за заплащане покупката на грозде. Освен това те разчитат на пласиране на продукцията си не само на местния пазар, но и в чужбина. В последните две години пандемията на COVID-19 доведе до това, че износът на продукция почти замря, а реализацията на местния пазар също се ограничи поради затварянето на барове, ресторанти, курортни центрове и др.

Споделяме мнението на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, че **малките предприятия имат следните характеристики** (Прогнози за МСП, 2020).

- *Малките предприятия представляват най-голямата част от икономическия сектор* - те се характеризират с високо ниво на динамика и значителни предприемачески дейности, повечето от тях работят на местни пазари и много от тях се стремят да бъдат конкурентоспособни;

- *Малките предприятия са значителен източник на иновации* - около 30-60% от малките предприятия прилагат иновациите. Стъпка по стъпка се ангажират с научноизследователска и развойна дейност, прилагат нови технологии, създават нови продукти и услуги и са гъвкави. Те имат способността да реагират бързо на технологичните промени и изискванията на потребителите;

- *На световния пазар малките предприятия са международно прогресивни* - много малки предприятия остават фокусирани върху местните пазари, но значителна част от тях стават международни компании, създаващи продукти и услуги на световния пазар. Либерализацията и дерегулацията на пазара позволяват на малкия бизнес да се конкурира на международния пазар, да намали оперативните разходи, да разшири технологичната сложност и да инвестира повече изследвания и развитие в сътрудничество с други чуждестранни компании в световен мащаб. Те правят това чрез сключване на споразумения за партньорство в международни стратегически съюзи, участие в международни корпоративни асоциации и асоциации за обществени поръчки, като работят като специализирани доставчици за мултинационални корпорации и други подобни.

В заключение, МСП за производство на вино в Р. Северна Македония могат да бъдат характеризирани като **частни предприятия, отговарящи на количествените критерии на европейското законодателство за дефиниране на микро, малко и средно предприятие, които се съобразяват със спецификите на отрасъла и приема, че винарни с годишен капацитет до 50 000 hl са микро предприятия, от 51 000 и 150 000 hl са малки предприятия и тези от 151 000 до 500 000 hl са средни предприятия, като се отчитат и качествените характеристики като БВП на глава от населението, иновативност и корпоративно управление.**

За да се подобри производството на вино в Северна Македония, е необходимо да се направят законови промени, които да улеснят условията за производство на вино в малките винарни и да се стимулират производителите на естествени вина, което е актуална тенденция в световен мащаб. Подпомагането в сектора от страна на държавата трябва да

бъде в преференциално подпомагане изграждането на лозови масиви с местни сортове, промотирането на винарни, предлагащи специфични за страната брандове, развиващите селски и винен туризъм.

ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Предлагаме да се обърне внимание на следните обстоятелства:

1. По отношение на трите количествени критерии. Те следва да се прилагат, но да се отчита факта, че на границата на разредите при определянето на микро, малки и средни предприятия има несправедливост. Така например, ако едно предприятие разполага с 9 души персонал, то определено е микро предприятие. Но, ако разполага с 11 души, то преминава в графата на малко предприятие. Дали разликата от 1-2 човека би довело до съществена промяна в неговата дейност? Едва ли, а малкото предприятие следва да отговаря на изискванията, което има и предприятието с 49 човека. Същата констатация важи и за разликата между малко и средно предприятие. Ето защо би следвало задължително да се включат и качествени характеристики, като онова, което предлагаме е да се обърне внимание на следните факти:

- Доколко микро или малкото предприятие са независими или в своята дейност се явяват подизпълнители на големи компании?
- Прилагат ли иновации или възлагат някои от дейностите си на аутсорсни организации?
- Какъв е стила на управление, корпоративна идентичност, компетенции и умения?
- Как се финансира дейността и какво е участието им в съвместни проекти?
- Добър показател би бил БВП на глава от населението или покупателната способност на населението. Естествено, че трябва да се отчитат и процесите на инфлация, а понякога и дефлация.

В този аспект се присъединяваме към мненията на тези автори, които приемат, че *количествените и качествени характеристики на МСП трябва да се прилагат в синхрон.*

2. Би следвало в областта на винопроизводството в Р. Северна Македония да се създаде Съюз на лозарите, където да се обсъждат всички въпроси от правен, икономически, технически и друг характер в полза на своевременното решаване на проблемите пред сектора. Особено в предприсъединителния процес за членство в ЕС е необходима разяснителна кампания свързана с ползването на средства от предприсъединителните фондове.

Относно дефинирането на МСП то споделяме виждането, че това е *„Независимо предприятие, чиито собственик играе основна роля в управлението, с недоминиращо пазарно влияние и годишен оборот до 500 пъти средния брутен национален доход на глава от населението, по паритет на покупателната способност в страната, в която оперира* (Прогнози за МСП, 2020).

3. Особено след финансовата криза от 2008 г. и последвалата през 2019 г. пандемия, МСП са изправени пред изключително сериозни предизвикателства - глобализация, недостиг на човешки ресурси, нови форми на организация на производството и труда, високи цени на енергоносителите в ЕС и висока зависимост от конюнктурни промени, нарастваща сложност и интензивност на информационните потоци, затруднен достъп до финансиране, уязвими финансови пазари, ограничени възможности за иновации, изкуствено създадено монополно положение, непрекъснато омаловажаване на ролята на предприемача, затруднен достъп до участие в конкурси за европейски и национални обществени поръчки и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В период на предприєдиняване към ЕС, но и в екстремни условия на пандемия и световна икономическа криза, за постигането на устойчив растеж в сектора на винопроизводство са необходими значителни усилия за хармонизиране на законодателството и за преодоляване на икономическите проблеми и рисковете в сектора. В този аспект в настоящото изследване е направен опит за проучване на възможностите за съчетаване на двата подхода – количествения и качествения, при характеризирани на МСП и за ясно дефиниране на отделните предприятия – малки, средни и големи, както и факторите и показателите, които влияят в сектора на винопроизводство в Р. Северна Македония.

ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Законот за виното Консолидиран текст, „Службе н весник на Република Македонија“ бр. 70/2018.
2. Европейската харта за малките предприятия, приета от Съвета на министрите на ЕС през юни 2000 г.
3. Recommendation 96/280/EC of 3 April 1996.
4. Osteryoung, J. S. and Newman, D. “What is a Small Business?”, The Journal of Small Business Finance, 2(3), 1993, pp. 219-231.
5. Gibson, T., van der Vart, H.J. (2008). “Defining SMEs: A less imperfect way of defining Small and Medium Enterprises in Developing Countries”, Brookings Global Economy and Development, September, 2008.
6. European Commission (2003). “Recommendation 2003/361/EC: SME Definition”.
7. Vasileva, H., Specificities and Peculiarities in Determining the Nature of the Concept "Small and Medium-Sized Enterprises", IZVESTIA JOURNAL OF THE UNION OF SCIENTISTS – VARNA, 8, 2019, p. 77.
8. Потевска Зарензакова. М. Перспективи за малкия бизнес, Скопие, 2000, стр. 85
9. Типови на претпријатија | Мој Бизнис <https://mojbiznis.mk> > home > типови-на-претпријатија, стр. 1.
10. Schmiemann, M. Enterprises in Europe - does size matter? // Industry, Trade and Services. Statistics in Focus, theme 4-39/2012, стр. 2.
11. The Sustainable SME. (2012), “The importance of SMEs in Europe, <http://thesustainableme.com/2012/03/27/why-smes-are-important/>.
12. Прогнози за МСП и предприемачеството на ОИСР 2019, (2020), <https://www.oecd.org> > индустрија > smes > МСП-О., стр. 7.

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Списание за наука

НОВО ЗНАНИЕ

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

University of agribusiness and rural development – Plovdiv, Bulgaria

NEW KNOWLEDGE

Journal of science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

www.science.uard.bg

www.uard.bg

science@uard.bg